

Food and Agriculture Organization
of the United Nations

Rod, izvori prihoda na selu i šumarstvo

Ocena rodnih pitanja
u kosovskom šumarstvu

Rod, izvori prihoda na selu i šumarstvo

Ocena rodnih pitanja u kosovskom šumarstvu

Organizacije Ujedinjenih Nacija za Hranu i Poljoprivredu

Priština, 2017

Nazivi korišćeni i predstavljanje materijala u ovom informativnom proizvodu ne podrazumevaju izražavanje bilo kakvog mišljenja Organizacije Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu (FAO) u vezi sa pravnim ili razvojnim statusom bilo koje zemlje, teritorije, grada ili oblasti ili njenih organa, ili u vezi sa ograničavanjem granica. Pominjanje određenih kompanija ili proizvoda proizvođača, bez obzira da li su patentirani ili ne, ne podrazumeva da ih je FAO podržala ili preporučila u odnosu na druge, slične, proizvode slične prirode, koji nisu pomenuti.

Stavovi izraženi u ovom informativnom proizvodu su isključivo stavovi autora i ne odražavaju, neophodno, stavove ili politike FAO.

ISBN 978-92-5-709797-1

© FAO, 2017

FAO podstiče korišćenje, umnožavanje i distribuciju materijala iz ovog informativnog proizvoda. Osim kada je drugačije naznačeno, materijal se može kopirati, preuzeti i upotrebiti za privatne studije, istraživanja i u nastavne svrhe, ili za upotrebu u nekomercijalnim proizvodima ili uslugama, uz uslov da je obezbeđeno prikladno priznanje FAO kao izvora i nosioca autorskih prava i da se ovlašćenje FAO za stavove korisnika, proizvode ili usluge ne podrazumeva u svakom slučaju.

Svi zahtevi za prava na prevod i adaptaciju kao i za dalju porodaju i druga prava na komercijalnu upotrebu mogu se podneti preko www.fao.org/contact-us/licence-request ili poslati na copyright@fao.org.

Informativni proizvodi FAO su dostupni na internet stranici FAO (www.fao.org/publications) i mogu se kupiti preko publications-sales@fao.org.

Stavove prema Kosovu treba shvatati u kontekstu Rezolucije 1244 (1999) Saveta Bezbednosti

Fotografija na naslovu: © Ambasada Finske na Kosovu

Sadržaj

Zahvalnost	v
Skraćenice	vi
Sažetak	ix
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	X
GLAVNI NALAZI IZ INTERVJUA SA UČESNICIMA IZ VLADINIH INSTITUCIJA, NVO I SEKTORA PREDUZEĆA	X
GLAVNI NALAZI IZ ANKETE DOMAĆINSTAVA	XI
REZULTATI ANALIZE PRAVNOG, INSTITUCIONALNOG I POLITIČKOG OKVIRA	XV
KLJUČNE PREPORUKE	XV
BUDUĆE RADNJE ZA REŠAVANJE RODNIH PROBLEMA U KOSOVSKOM SEKTORU ŠUMARSTVA	XVIII
1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	4
2.1 INTERVJUI SA GLAVNIM AKTERIMA U SEKTORU ŠUMARSTVA NA CENTRALNOM I LOKALNOM NIVOU	4
2.2 ANKETA DOMAĆINSTAVA	5
2.3 NEFORMALNI INTERVJUI I RAZGOVORI FOKUS GRUPE	10
3. NALAZI ISTRAŽIVANJA	11
3.1 SEČA I KORIŠĆENJE OGREVNOG DRVETA	13
3.2. NEDRVNI ŠUMSKI PROIZVODI KAO IZVOR ZA OSTVARIVANJE PRIHODA	14
3.3 UČEŠĆE ŽENA NA SASTANCIMA I U DONOŠENJU ODLUKA	23
3.4 VLASNIŠTVO NAD ŠUMAMA I ŠUMARSKA PREDUZEĆA	24
3.5 SAŽETAK NALAZA ISTRAŽIVANJA	25
4.1 FAO DOBROVOLJNE SMERNICE ZA ODGOVORNO UPRAVLJANJE VLASNIŠTVOM NAD ZEMLJOM (DSOUVZ/VGGT)	32
5. ZAKLJUČCI	40
KLJUČNE PREPORUKE	41
BUDUĆE RADNJE ZA REŠAVANJE RODNIH PITANJA U KOSOVSKOM SEKTORU ŠUMARSTVA	44
Aneks 1: Reference	45
Aneks 2: Anketni upitnik	48
Aneks 3: Upitnik za institucije na centralnom i lokalnom nivou	55

Dijagrami

Dijagram 1. Prosečan broj članova domaćinstva ispitanika	9
Dijagram 2. Korišćenje i nabavka ogrevnog drveta	14
Dijagram 3. Glavne vrste nedravnih šumskih proizvoda koje porodice sakupljaju.	15
Dijagram 4. Svrha korišćenja NDŠP-a	17
Dijagram 5. Razlozi neuključivanja u aktivnosti u šumi (broj ispitanika)	18
Dijagram 6. Šta su ispitanici zainteresovani da nauče kako bi povećali ostvarivanje prihoda?	19
Dijagram 7. Podela rada u šumi u porodici: Ko radi šta? (broj ispitanika)	19
Dijagram 8. Odluke o aktivnostima koje stvaraju prihode, a odnose se na šumu (postotak ženskih ispitanica)	20
Dijagram 9. Odluke o aktivnostima koje stvaraju prihode, a odnose se na rad u šumi (postotak muških ispitanika)	21
Dijagram 10. Šta je ispitanicima potrebno da uvećaju porodične prihode i imaju dobar život?	22
Dijagram 11. Glavne prepreke učešću žena u aktivnostima u šumi	23
Dijagram 12. Ko bi trebalo da učestvuje na sastancima koji se organizuju na nivou zajednice po pitanju šuma?	24

Tabele

Tabela 1 Dobrovoljne smernice FAOa odgovornom upravljanju vlasništvom nad zemljom: 3B principi za sprovođenje	37

Zahvalnost

Ovu publikaciju je pripremila Organizacija Ujedinjenih Nacija za hranu i poljoprivredu (FAO). Priprema, izrada i distribucija su bili mogući zahvaljujući velikodušnoj podršci Ministarstva spoljnih poslova Finske prema projektu GCP/KOS/005/FIN.

Ovaj izveštaj i istraživanje koje je u njemu izneto, sproveli su Linda Abazi-Morina, konsultant FAO za polove, pod nadzorom Aroa Santiago Bautista, specijaliste FAO za rodnu ravnopravnost i Naser Krasnići-ja, vođe tima projekta FAO, koji su dali značajan doprinos.

FAO je izvršio pregled izveštaja, a doprinos je dao i tim regionalne kancelarije FAO za Evropu i Centralnu Aziju za korišćenje zemljišta i ruralni razvoj. Posebnu zahvalnost za učešće dugujemo Maxim-u Gorgan-u, konsultantu FAO za upravljanje zemljištem.

Skraćenice

ARR	Agencija za Rodnu Ravnopravnost
DSOUVZ (VGGT)	Dobrovoljne smernice za odgovorno upravljanje vlasništvom nad zemljom
EKLJP (RCHR)	Evropska konvencija o ljudskim pravima
KAK	Katastarska agencija Kosova
KAŠ	Kosovska Agencija Šumarstva
KESODŽ (CEDAW)	Konvencija za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena
KTUN (UNKT)	Kosovski tim Ujedinjenih Nacija
MPŠRR	Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva i Ruralnog Razvoja
NAVPŠ	Nacionalna asocijacija vlasnika privatnih šuma na Kosovu
NDŠP	Nedrvni šumski proizvodi
NVO	Nevladina organizacija
OBH (CFS)	Odbor za bezbednost hrane u svetu
ODŠ	Opštinska Direkcija za Šumarstvo
OKK	Opštinska Kancelarija Katastra
OUNHP (FAO)	Organizacija Ujedinjenih Nacija za hHranu i Poljoprivredu
OzŠ	Odeljenje za Šumarstvo
PPVLJ (CNVP)	Povezivanje prirodnih vrednosti i ljudi
PZLJP	Pristup zasnovan na ljudskim pravima

Rečnik pojmova

Osetljivost polova je sposobnost da se priznaju i istaknu postojeće rodne razlike, postojeći problemi i nejednakosti, kao i da se isti uključe u strategije i aktivnosti.

Podaci razvrstani po polu su podaci koji se dobijaju razvrstavanjem statističkih informacija za žene i muškarce. Ovi podaci, takođe, mogu da budu prikazani u tabelama sa podelama kao što su selo/grad, ARR, stepen obrazovanja, prihodi i drugi relevantni kriterijumi. Podaci razvrstani po polu daju sveobuhvatnu sliku nejednakosti između žena i muškaraca, koje bi, inače, ostale nevidljive. Dva primera podataka razvrstanih po polu su: prosečna zarada žena i muškaraca u poljoprivredi i stopa završavanja škole prema polu. Ova vrsta podataka razvrstanih po polu se može spojiti sa pokazateljima rodne osetljivosti opisanim u daljem tekstu.

Pokazatelji rodne osetljivosti predstavljaju više od samo podataka razvrstanih po polu. Pokazatelji rodne osetljivosti su posebno napravljeni kako bi izmerili rodnu neravnopravnost. Dobri primeri su: lice ili lica koje/a kontrolišu prihode u domaćinstvu (prema polu); društvena tolerancija nasilja u porodici (prema polu); i ankete zasnovane na vremenu (prema polu).

Pol identifikuje biološke, genetski određene razlike između žena i muškaraca i nije podložan promeni. Samo veoma mali procenat razlika u ulogama pripisanim ženama i muškarcima se može pripisati biološkim ili fizičkim razlikama na osnovu pola.

Pozitivna diskriminacija je čin davanja prednosti onim društvenim grupama koje se često tretiraju nepravedno zbog, na primer, rase i/ili roda, kao sredstvo za unapređenje ka osnaživanju onih grupa koje su diskriminisane i postizanju pravih jednakih mogućnosti.

Pristup zasnovan na ljudskim pravima (PZLJP/HRBA) je konceptualni okvir za proces ljudskog razvoja koji je normativno zasnovan na međunarodnim standardima o ljudskim pravima i operativno usmeren ka promovisanju i zaštiti ljudskih prava (UNHCR, 2006). On nastoji da analizira nejednakosti koje leže u srcu razvojnih smetnji i ispravi diskriminacione prakse i nepravednu raspodelu moći koje ometaju razvojni napredak.

Rod opisuje društveno konstruisane uloge i odgovornosti žena i muškaraca i devojčica i dečaka, koje mogu da variraju tokom vremena i od mesta do mesta. One mogu da se razlikuju u različitim društvima, kulturama i porodicama.

Rodna analiza je proces procene diferencijalnog uticaja politika, programa, projekata i zakona na žene i muškarce. Rodna analiza priznaje da je realnost života žena i muškaraca različita zbog postojećih rodni uloga i stereotipa i da jednake mogućnosti ne znače neophodno i jednake rezultate.

Rodna integracija je definisana od strane Ekonomskog i socijalnog saveta Ujedinjenih nacija (ECOSOC, 1997)¹ kao proces procene implikacija za žene i muškarce za bilo koje planirane aktivnosti, uključujući zakonodavstvo, politike i programe, u svim oblastima i na svim nivoima. To je strategija za obuhvatanje briga i iskustava žena, kao i muškaraca u sastavnoj dimenziji izrade, sprovođenja, praćenja i ocenjivanja politika i programa u svim političkim, ekonomskim i društvenim sferama, tako da žene i muškarci imaju jednaku korist i da se nejednakosti ne dozvoljavaju. Krajnji cilj je postizanje rodne ravnopravnosti.

Rodna ravnopravnost se odnosi na jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca, i devojčica i dečaka (UN Women, bez datuma). Ravnopravnost ne znači da će žene i muškarci postati isti, već da prava žena i muškaraca, odgovornosti i mogućnosti neće zavisiti od toga da li su rođeni kao žene ili kao muškarci.

Uloge rodova su uloge koje definiše društvo, a koje su različite za žene i muškarce. Uloge koje žene i muškarci igraju su pod uticajem uočenih društvenih normi, njihovog društvenog statusa u tom društvu, očekivanja drugih ljudi i slike koje pojedinac želi da stvori za sebe (nju/njega).

Svesnost polova se odnosi rodnu percepciju da postoje društveno utvrđene razlike između žena i muškaraca na osnovu naučenog ponašanja, koje utiču na njihovu sposobnost da pristupe i kontrolišu resurse (Catacutan & Naz, 2015). Ovu svest, je potrebno primenjivati preko rodne analize i na projekte, programe i politike, koristeći proces rodne analize.

¹ Deo od A/52/3 (dostupno na <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/ECOSOCAC1997.2.PDF>).
Pristup 31. oktobar 2016.

Sažetak

Glavni cilj ovog istraživanja je da identifikuje i analizira ulogu žena i muškaraca u sektoru šumarstva na Kosovu, korišćenje i vlasništvo šuma od strane žena i muškaraca. Izveštaj takođe ima za cilj da analizira rodna pitanja u okviru institucionalne politike i pravnog okvira koji uređuje upravljanje šumama, kako bi se dale preporuke o tome kako rodna pitanja efikasnije integrisati u politiku o šumarstvu na Kosovu.

Istraživanje čini deo projekta pod nazivom "Podrška sprovođenju politika i strategije o šumama na Kosovu" (GCP/KOS/005/FIN²), koji ima za cilj da poveća doprinos sektora šumarstva nacionalnoj privredi kroz održivo korišćenje šumskih resursa, uzimajući u obzir višestruku namenu šumarstva i privredne, socijalne i ekološke koristi od šuma, kao i doprinos sektora ublažavanju klimatskih promena. Projekat ima tri oblasti intervencije, i to: pružanje institucionalne podrške sprovođenju strategije i politika o šumama; predstavljanje praksi o integrisanom upravljanju šumama i definisanje olakšavajućih mera u sektoru šumarstva u vezi sa klimatskim promenama.

Između 2012. i 2014. godine, FAO je sprovela niz rodno osetljivih radnji kako bi se osiguralo da i muškarci i žene imaju koristi od projekta. 2013. godine, FAO je sprovela anketu u regionima Podujeva/Podujevë, Kačanika/Kaçanik i Elez Hana/Hani i Elezit kao deo analize modaliteta u vezi sa uključivanjem lokalnih zajednica i zainteresovanih strana u proces sprovođenja aktivnosti gazdovanja šumama. Posebna pažnja je posvećena uključivanju žena i ugroženih grupa³ u procese odlučivanja o strategiji lokalnog razvoja, uključujući i šumarstvo. Studija pokazuje ograničen pristup žena odlučivanju i informacijama, u poređenju sa muškarcima, ali i nerešena imovinska prava žena. Osim toga, visoka stopa nezaposlenosti je glavna prepreka koju su identifikovali članovi seoskih zajednica, a naročito žene. U izveštaju se takođe ukazuje na interese seoskih žena da poboljšaju svoje veštine branja i sakupljanja, obrade i prodaje nedrvnih šumskih proizvoda (NDŠP). Prema tome, izveštaj pokazuje značaj unapređenja pristupa žena informacijama, jačanja kapaciteta i obuhvaćenost u donošenju odluka. Izveštaj se završava isticanjem da NDŠP imaju veliki potencijal za smanjenje nesigurnosti da se prehrane i siromaštva u regionima sprovedene studije, naročito kada se efikasno podrže i žene i muškarci.

² Projekat podržava Ministarstvo spoljnih poslova Finske.

³ Na osnovu rezultata iz ankete o radnoj snazi na Kosovu iz 2013. godine, ugrožene grupe koje su među radnom snagom, i koje su najpogođenije su nezaposleni dugo godina, mladi i pripadnici manjinskih zajednica (Kosovska agencija za statistiku, 2014).

Osim toga, FAO i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR), organizovali su konferenciju pod nazivom "Uloga žena u šumarstvu na Kosovu", koja je održana 24. oktobra 2013. godine. Date su korisne preporuke u vezi sa boljom obuhvaćenošću žena u sektoru šumarstva. Na konferenciji je istaknut doprinos žena ekonomiji kroz njihovo aktivno učešće u šumarstvu, kao i potreba za boljom infrastrukturom, na primer, otkupnim centrima za NDŠP, koji bi mogli da ojačaju ekonomski položaj žena u ovom sektoru. Na svim nivoima se takođe smatra za veoma važnu potreba za integracijom žena u sektor šumarstva. Istaknuta je dodatna manjkavost znanja o rodnim pitanjima u šumarstvu, ali i potreba za daljim istraživanjem o pristupu žena vlasništvu nad šumom i stvarnoj ulozi žena u šumarskoj industriji, kao i potrebu za većim znanjem i razumevanjem stvarnog rada žena i muškaraca vezanog za NDŠP, njihovog pristupa tržištima i uloge NDŠP kao izvoru prihoda na selu.

Kao rezultat ove ankete i konferencije, smatralo se za potrebno sprovođenje istraživanja na terenu kako bi se rešile manjkavosti u znanju, uključujući analizu institucionalnog, političkog i pravnog okvira u sektoru šumarstva u odnosu na FAO dobrovoljne smernice za odgovorno upravljanje vlasništvom (DSOUVZ/VGGT) (FAO, 2012).

Metodologija istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u junu i julu 2016. godine, počev od na centralnom nivou sa Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR), a na lokalnom nivou sa Opštinskim direkcijama za šumarstvo (ODŠ) u tri opštine: Dragaš/Dragash, Podujevo/Podujevë i Gnjilane/Gjilan.

Osim toga obavljani su intervjui sa službenicima za rodnu ravnopravnost u svakoj opštini, kao i sa predstavnicima nevladinih organizacija i privatnih preduzeća u sektoru šumarstva. Da bi se dobile detaljne informacije sa terena, u tri opštine su urađene ankete domaćinstava, koja uključuje podelu upitnika, intervjue i fokus grupe, koji su za cilj imali najudaljenija sela u kojima se stanovnici bave poslovima u šumi i radom koji je vezan za šumske proizvode i NDŠP.

Glavni nalazi iz intervjua sa učesnicima iz vladinih institucija, NVO i sektora preduzeća

- Postoji širok spektar politika i zakonskih odredbi za integraciju rodova na Kosovu, ali u većini slučajeva, ove odredbe nisu poduprte relevantnim administrativnim uputstvima za obezbeđivanje usklađenosti između ministarstava i različitih sektora institucija.

- Iako Zakon o imovini daje jednaka prava ženama i muškarcima na imovinu, još uvek postoje rodni dispariteti u pogledu vlasništva nad zemljom; veliki deo zemljišta se stiće nasleđivanjem, zbog unapred određenih društvenih normi, koje favorizuju muškarce u odnosu na žene. Svega 15, 2 % žena na Kosovu poseduje nepokretnu imovinu, uključujući i zemlju (USAID, 2015), ograničavajući njihovo učešće u gazdovanju privatnim šumama.
- Znanje o ulogama žena u šumarstvu je identifikovano kao vrlo ograničeno od strane državnih zvaničnika. Službenici za rodnu ravnopravnost na lokalnom nivou i lokalne NVO zasnovane na rodnim pitanjima, nemaju nikakve informacije o nivou angažovanja žena u radu u šumi, u njihovim zajednicama.
- Generalno, u procesu stvaranja politike postoji nedostatak učešća organizacija za ženska prava na nacionalnom i lokalnom nivou. Osim toga, službenici za rodnu ravnopravnost ARR i MPŠRR nisu uključeni na početku u proces izrade strateških dokumenata o šumarstvu, ali su konsultovani u srednjoročnom razmatranju dokumenta Strategije i politike o šumarstvu.
- Neki zaposleni u opštinskim kancelarijama katastarsa (OKK) procenili su da je oko 2 % šuma u vlasništvu žena. Međutim, OKK u tri opštine nemaju podatke razvrstane po polu o broju žena vlasnica šuma. Prema tome, da bi se dobili podaci razvrstani prema polu o šumama u privatnom vlasništvu, potrebno je pretraživati baze podataka po imenima.
- **Učešće** žena u procesu planiranja je veoma nisko i malo žena je uključeno u procese donošenja odluka, posebno u Strategiji lokalnog razvoja koja uključuje i šumarstvo.

Glavni nalazi iz ankete domaćinstava

- Relativno veliki broj žena i muškaraca iz sela koji su učestvovali u anketi sprovedenoj za ovu studiju su bili uključeni u rad u šumarstvu. Muškarci su, uglavnom angažovani u sakupljanju drva za ogrev, a čini se da su žene i deca više angažovani na branju/sakupljanju NDŠP.
- Većina vlasnika privatnih šuma (oko 66 odsto) su stariji ljudi, od kojih su mnogi već pokojni.
- Većina ispitanika u anketi je rekla da njihovo domaćinstvo poseduje privatnu šumu koja, u Kancelariji katastra nije upisana na njihovo ime. Svega 11.62 % muških ispitanika je navelo da imaju šumu upisanu na

njihovo ime. Podaci iz ankete pokazuju da nema žena koje poseduju šumu upisanu na svoje ime.

- Svi ispitanici muškarci su, kao primarni izvor grejanja, identifikovali ogrevno drvo. Veliki broj seče drva na zemljištu koje smatra za svoje, čak i kada nemaju službeno pravo na tu zemlju. Oko 13% odsto ispitanika je izjavilo da drva seče u oblastima državnih šuma.
- U tri opštine, samo je jedna žena identifikovana da ima registrovano preduzeće za sakupljanje/branje NDŠP.⁴ Ovo preduzeće se nalazi u Gnjilanu/Gjilan i glavni je otkupni centar za NDŠP u njenom i u okolnim selima. Preduzeće pomaže 50 do 60 porodica otkupom njihovih nedravnih šumskih proizvoda.
- U principu, pripadnici zajednice, nisu smatrali rad u šumi za pristojan posao, posebno ne za žene. Siromašne porodice koje nemaju druge načine za ostvarivanje prihoda bili su aktivniji u radu u šumi. Ovo je posebno izraženo u selima koja su anketirana u Podujevu/Podujevë i Gnjilanu / Gjilan.
- U pogledu gazdovanja šumama, veliki procenat ispitanika (64, 8 %) konsultovao se sa članovima porodice, a ne tako značajan broj (4, 76 %) se konsultovao sa šumarskim institucijama i stručnjacima.
- Niko od ispitanika u anketi nije bio član Nacionalnog udruženja vlasnika privatnih šuma na Kosovu (NUVPŠ). Osim toga, postoji značajan nedostatak informacija o udruženju i njegovim aktivnostima.
- Svega 5.95 % žena je izjavilo da bi učestvovalo na sastancima o pitanjima koja se odnose na šume. Većina žena je mislila da bi, u ime porodice, trebalo da učestvuje muškarac, na primer, muž, tast, brat ili odrasli sin.
- Značajan broj ispitanika je bio zainteresovan za proširenje svog rada sa NDŠP, uglavnom za sakupljanje/branje šumskih plodova (71 % ispitanika) i razvoj delatnosti u pčelarstvu i proizvodnji meda (58.33 % ispitanika).
- Analiza kontrole nad novcem zarađenim prodajom ogrevnog drveta i NDŠP i drugim aktivnostima za stvaranje prihoda pokazuje da su muškarci glavni donosioci odluka u porodicama. Na pitanje ko kontroliše novac zarađen od prodaje ogrevnog drveta, 58.53 % ženskih ispitanica je izabralo "moj

⁴ Privatno preduzeće "RIOL", sa sedištem u Hadzaj, Gnjilane.

supružnik"; a, na pitanje o tome ko kontroliše novac zarađen od NDŠP, 50 % ženskih ispitanica je izabralo "oboje, ja i moj suprug". Samo 10.52 % ženskih ispitanica je izabralo opciju "ja", u pitanju "Ko u kući donosi odluke o trošenju prihoda?" Osim toga, ove rezultate su podržali podaci dobijeni od muških učesnika.

- Jedan od najčešćih problema sa kojima se suočavaju žene, muškarci, pa čak i deca na selu je taj da njihove proizvode kupuju posrednici, po izuzetno niskim cenama. Za žene, to je još i teže, s obzirom na ograničenja sa kojima se mogu suočiti u pogledu kretanja.
- Žene čiji opstanak u velikoj meri zavisi od šumskih proizvoda, imaju manje mogućnosti da dobiju kredite vlade i često ne znaju za raspoloživost vladinih službi za siromašne žene ili mogućnosti mikrokreditiranja.
- Značajan broj ispitanika (81, 39 % muških ispitanika i 78,04 % ženskih ispitanica) smatrao je da su nabavka opreme i radnih alata za rad u šumi kao i veće mogućnosti za obuku, veoma važni.
- 50 % muških ispitanika i 39.03 % ženskih ispitanica je kao "veoma važno" izabralo „više informacija i znanja o ekonomskim mogućnostima."
- Značajan broj ispitanika (55 od 84) rangirao je "Nedostatak znanja o tome kako/ šta da sakupi/ubere" i "nedostatak vremena" kao glavne razloge za ne učestvovanje u radu u šumi. Ove odgovore su uglavnom davale žene. Osim toga, opcije "nisam zainteresovan/a", "briga o maloj deci" i "nedostatak prevoza" bili su glavni razlozi koje su ispitanici iz Dragasha/Dragaša izabrali za njihovo ograničeno učešće u aktivnostima u šumarstvu.
- Porodične obaveze (47, 6 %), zatim nedostatak informacija o tome koje šumske proizvode sakupljati/brati i prodavati (21.42 %) su identifikovani kao dve glavne prepreke koje otežavaju aktivno učešće žena u aktivnostima u šumarstvu.
- Žene koje beru/sakupljaju NDŠP su obično preopterećene i poslovima u domaćinstvu i radom u šumi. Uprkos njihovom napornom radu, mnoge žene su izrazile spremnost da rade još i napornije ako bi se time poboljšala situacija njihove porodice, naročito njihove dece. Ovo pokazuje potencijal za poboljšanje životnog standarda seoskih žena angažovanjem u preduzetničkim aktivnostima povezanim sa NDŠP. Međutim, sve vrste

podrške u ovoj oblasti treba da budu spojene sa smanjenjem opterećivanja žena neformalnim radom i poslovima u domaćinstvu i uvođenjem tehnologija koje štede vreme.

- Podaci iz ankete pokazuju da ženama ne predstavlja problem učešće na sastancima na kojima su prisutni muškarci. 64.28 % ispitanika, i žena i muškaraca, izjavilo je da žene mogu da prisustvuju mešovitim sastancima i obučavanju. Međutim, većina ispitanika (60, 71 %) bi radije da ima obuku i sastanke kojima prisustvuju pripadnici samo jednog pola. Nije bilo razlike između volje žena i muškaraca u pogledu ovoga.
- Ukupno, 80, 9 % ispitanika prodaje NDŠP. To znači da pomaganje ženama i muškarcima da poboljšaju održivo branje/sakupljanje, diverzifikaciju, preradu i marketing NDŠP može imati značajan uticaj na poboljšanje ishrane, bezbednosti hrane, smanjenje siromaštva i odgovorno korišćenje šuma.

Rezultati analize pravnog, institucionalnog i političkog okvira

Glavni zaključak iz analize pravnog, institucionalnog i političkog okvira Kosova o ravnopravnosti polova je takav da je u potpunosti usklađen sa međunarodnim zakonodavstvom i politikama. Osim toga, Ustav navodi da su međunarodne konvencije o ljudskim pravima, uključujući CEDAW i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (EKLP), iznad nacionalnog zakonodavstva. Međutim, primena zakona u praksi i dalje je izazov. Glavni nalazi iz analize pravnog, institucionalnog i političkog okvira obuhvataju sledeće:

- Vladina politika i strategije za integraciju polova nisu dobro integrisani u Strategiju o šumama.
- Žene na selu (i generalno zajednice na selu) nemaju znanja i ne razumeju prava žena na zemlju.
- Postoji tendencija kako poljoprivrednika tako i državnih službenika da, kao vlasnika zemlje, identifikuju samo jednog člana domaćinstva (obično muškarca).
- Uprkos postojećem pravnom okviru koji daje jednak udeo u imovini, podela imovine u porodicama se zasniva, uglavnom, na običajnom pravu.
- Izveštaj o pravima žena na nasleđivanje imovine na Kosovu (Kosovski centar za rodne studije, 2011) pokazuje da postoje tekući izazovi u odnosu na lošu primenu Zakona o nasleđivanju i nastavku nepisanih zakona.

Ključne preporuke

- MPŠRR bi, generalno, trebalo da proširi svoje političke smernice, strategiju i akcioni plan za integraciju polova a posebno u okviru sektora a šumarstva.
- MPŠRR bi trebalo da pridruži rodnu analizu i ciljeve i podatke razvrstane po polovima u svoje izveštaje i planove kao i u projekte i programe koji se tiču sektora šumarstva.
- MPŠRR bi trebalo da da preporuke opštinskim direkcijama za šumarstvo da prošire pozitivnu diskriminaciju tamo gde je moguće kako bi povećali broj

žena sa dovoljnim kvalifikacijama za rukovodeće pozicije, kako bi unapredile svoje karijere u šumarstvu.

- MPŠRR bi trebalo da osigura da su ARR i njen službenik za rodnu ravnopravnost angažovani od najranije faze formulisanja politike i trebalo bi da obezbedi da podržavaju institucije na izradi smernica i prate integraciju polova u cilju podržavanja svih radnih jedinica, uključujući i ODŠ (Opštinska direkcija za šumarstvo) u svakoj opštini.
- MPŠRR i ODŠ bi trebalo da ojačaju poziciju službenika za rodnu ravnopravnost i relevantnih organizacija žena kako bi ih, znatno, sistematski uključili u konsultacije o šumarskim aktivnostima i u pregled politika i razvojnih procesa.
- MPŠRR i relevantne ODŠ bi trebalo da ojačaju kapacitete svog osoblja za šumarstvo (na svim nivoima) u pogledu rodne svesti i ravnopravnosti u sektoru šumarstva, u cilju prevazilaženja percepcije šumarstva kao "muškog domena" i promovisanja učešća žena u korišćenju šuma i gazdovanju šumama.
- MPŠRR preko svake ODŠ može da razvija kapacitete za žene na selu za pristupanje i gazdovanje resursima. Razvoj kapaciteta bi trebalo da obuhvata obuku o preduzetništvu, izradi poslovnih planova, kao i razvoju veština u odnosu na prepoznavanje šumskih proizvoda koji se mogu prodati i čuvanju šumskog voća.
- Opštinski službenici za rodnu ravnopravnost bi mogli da se zalažu u opštinskim direkcijama za šumarstvo za potrebu da se poveća učešće žena na sastancima o pitanjima vezanim za šume. To bi se moglo postići uvođenjem sistema pozivanja (obaveštavanje od vrata do vrata) kako žena tako i muškaraca.
- MPŠRR bi moglo da stvori poseban budžet za aktivnosti koje se odnose na polove u sektoru šumarstva, uključujući i integraciju polova. Ova sredstva bi se mogla izdvajati na početku izrade rodni planova i programa, izdvajanjem određenog budžeta.
- MPŠRR bi, u saradnji sa Kosovskom agencijom šumarstva kroz program ruralnog razvoja, moglo da se bavi rodni pitanjima u gazdovanju šumama kroz uspostavljene radne odnose sa civilnim društvom i privatnim

sektorom, preko olakšanih procedura unutar preduzeća za NDŠP koja zapošljavaju lokalne žene.

- MPŠRR i ODŠ bi trebalo da nastave sa praksom pozitivne diskriminacije u pravilima za učešće, sa posebnim osvrtom na date kriterijume koji mogu da motivišu žene. Pozitivna diskriminacija bi trebalo da bude usklađena sa drugim merama koje imaju za cilj ključna opterećenja koja ograničavaju angažovanje žena u šumskom preduzetništvu, kao što je pružanje obuke koja se odnosi na šumarstvo za žene.
- Kosovska agencija šumarstva bi mogla da podrži stvaranje ženskih zadruga i udruženja koji rade u aktivnostima vezanim za šumu, i da stvori bazu podataka na opštinskom nivou. Tada prema ovim ženama mogu efikasnije kanalisati informacije, subvencije, razvoj kapaciteta i druge vrste podrške.
- Potrebno je da MPŠRR i ODŠ rade zajedno kako bi ženama na selu pomogli u osnivanju zadruga, naročito u selima gde su stanovnici aktivniji u prikupljanju NDŠP. Ova vrsta inicijative bi mogla da bude u obliku pilot projekata u selima oko Gnjlana/Gjilan i Podujeva/Podujevë, gde se žene suočavaju sa izazovom prodaje NDŠP svojim najbližim otkupnim centrima, po veoma niskim cenama.
- Opštinske direkcije za šumarstvo u saradnji sa Kosovskom agencijom šumarstva bi mogle da podrže legalizaciju neformalnih otkupnih centara za NDŠP, tako da se ova vrsta delatnosti registruje, a rad žena bude bolje plaćen i priznat.
- Potrebno je da ODŠ promovišu ulogu šumarstva i sakupljanja/branja NDŠP kao načina za ostvarivanje prihoda za stanovnike ruralnih oblasti, koji imaju šume, preko lokalnih medija i drugim aktivnostima i inicijativama za podizanje svesti, tako da posao u šumi nije označen isključivo kao posao za siromašne porodice. Ovo bi se moglo uraditi promovisanjem modela porodica i preduzeća koja imaju koristi od ovih aktivnosti. Gde je to moguće, vlada bi mogla da stvori sistem označavanja imena porekla.
- Opštinske direkcije za šumarstvo i poljoprivredu bi trebalo da sarađuju kako bi pomogle ženama da steknu neophodne veštine i opremu za razvoj pčelarskih preduzeća, uzimajući u obzir uslove koje šuma pruža za ovu vrstu delatnosti, a gde je to potrebno, i obezbede informativne sastanke za žene na selu o različitim ekonomskim mogućnostima i tržišnim mogućnostima koje eventualno imaju.

- Katastarska agencija bi trebalo da podatke o vlasništvu nad šumama razvrstava prema polu.

Buduće radnje za rešavanje rodni problema u kosovskom sektoru šumarstva

U odnosu na rešavanje pitanja polova u sektoru šumarstva na Kosovu, FAO i druge donatorske zajednice bi mogle da podrže sprovođenje integracije polova u sektor šumarstva kroz sledeće preporuke:

- FAO i druge agencije UN, u angažovanju sa državnim institucionalnim mehanizmima za rodnu ravnopravnost bi mogle dodatno pomoći MPŠRR u proširenju Strategije za integraciju polova u šumarstvu.
- FAO bi mogla da podrži MPŠRR pružanjem prilagođene obuke za žene na selu o korišćenju šumskih proizvoda.
- FAO bi mogla da podrži MPŠRR da dopre do seoskih žena koje rade u šumarstvu, pružanjem pomoći u vezi sa osnivanjem ženskih zadruga i udruženja za šumske proizvode i stvaranjem mreža.
- FAO i druge agencije UN bi mogle da ojačaju međusobnu razmenu informacija i ekspertize kao podršku seoskim ženama koje rade u šumama.
- FAO bi mogla da podrži Nacionalno udruženje vlasnika privatnih šuma na Kosovu (NUVPŠ/NAPFO) davanjem smernica o tome kako da prošire ženski sektor u okviru NAPFO i kako da, kroz njega, osnaže žene.

1. UVOD

Kosovo je mala, kopnena zemlja, uglavnom pokrivena planinama i brdima. Ima ukupnu površinu od oko 1,1 miliona hektara: oko 50 posto zemljišta je klasifikovano kao poljoprivredno zemljište, 44 posto je šumsko zemljište, a preostalih 6 posto se definiše kao ostale vrste zemlje za korišćenje.

Prema podacima popisa stanovništva iz aprila 2011. godine, Kosovo ima ukupno 1 739 825 stanovnika, isključujući one koji žive u opštinama Leposavić, Zubin Potok, Zvečan i Severna Mitrovica (KAS, 2013).⁵ Ovi podaci, takođe, pokazuju da većina kosovskog stanovništva živi u ruralnim oblastima (62%), a 38% živi u urbanim oblastima.

Kosovski "Zakon o šumama" (Službeni glasnik Republike Kosovo, 2004) predstavlja pravnu osnovu za definisanje šuma kao nacionalnog resursa kojim treba gazdovati kako bi se obezbedio održivi razvoj i očuvanje biološke raznovrsnosti za dobrobit sadašnjih i budućih generacija. Gazdovanje šumama takođe mora da uzima u obzir i druge javne interese i obezbedi neophodne uslove za održivo gazdovanje šumama i šumskim zemljištem, kao resursom od opšteg interesa.

Prema nacionalnom inventuri šuma na Kosovu sprovedenom 2012. godine (Tomter *et al.*, 2013), ukupna površina zemljišta pod šumom na Kosovu je 481.000 ha. U ovim šumama dominiraju lišanici, koja obuhvataju 93 posto ukupnog šumskog zemljišta (449 400 ha) i četinari koji pokrivaju gotovo 5 posto (23 800 ha) zemljišta. Ukupno 50 posto šumskog zemljišta smatra se istogodišnjim. Šezdeset odsto šumskog zemljišta je u vlasništvu države, a preostalih 40 odsto je u privatnom vlasništvu od velikog broja lica (postoji više od 120 000 vlasnika šuma). Šumski fond najvrednijih vrsta drveta nalazi se u visokim šumama i on je stabilan ili se povećava. Glavne grupe drvnih proizvoda koje proizvode lokalne šume na Kosovu su: ogrevno drvo, industrijske oblice, rezano drvo i nedrvni šumski proizvodi (uključujući bobice, pečurke, voće i lekovito i aromatično bilje). Šumarstvo je važan pružalac ogrevnog drveta, više od 80 posto kosovskih domaćinstava koristi drveno gorivo za grejanje i kuvanje.

S obzirom na to da je 44% ukupne površine Kosova pokriveno šumama koje su klasifikovane kao nacionalni resursi i čija je karakteristika visoka produktivnost i biodiverziteti, sve relevantne studije sugerišu da bi sam sektor, ukoliko se ovim

⁵ Međutim, izveštaj USAID-a (2016) navodi da bi ukupna populacija mogla da bude manja zbog delimičnog bojkota popisa od strane srpske i romske populacije koji žive u opštinama na jugu Kosova.

resursima može gazdovati na održiv način, mogao da pruži mnoge mogućnosti za zapošljavanje, naročito za ljude na selu i stvara prihode za državni budžet.

Na Kosovu, odsustvo podataka razvrstanih po polu i informacija o šumama i dalje predstavlja izazov za izradu rodno osetljivih sistema praćenja i ocenjivanja. Ovaj nedostatak je problematičan za planiranje politike, jer su ove vrste podataka i informacija neophodne za razvoj politika zasnovanih na heterogenosti lokalnih zajednica, uključujući rodne uloge, uživanje prava, interesi i pristup mogućnostima. Podaci koji se usredsređuju na žene i rodna pitanja u šumarstvu bi olakšali izradu ciljnih politika i okvira za postizanje rodno osetljivih politika, strategija i programa o šumarstvu. Zbog nedostatka podataka, potencijalne uloge žena u šumarstvu nikada nisu bile u potpunosti raspravljane, niti je definisan tačan nivo učešća žena.

Projekat "Podrška sprovođenju politike i strategije o šumarstvu na Kosovu", GCP/KOS/005/FIN (2012-2017) ima za cilj povećanje doprinosa sektora šumarstva nacionalnoj ekonomiji kroz održivo korišćenje šumskih resursa, uzimajući u obzir višenamensku svrhu šumarstva i ekonomske, socijalne i ekološke prednosti šuma, kao i doprinos sektora ublažavanju klimatskih promena. Projekat ima tri oblasti intervencije, a to su: pružanje institucionalne podrške za sprovođenje politike i strategije o šumarstvu; uvođenje integrisane prakse gazdovanja šumama; i u sektoru šumarstva, definisanje mera za ublažavanje u odnosu na klimatske promene.

U periodu od 2012. do 2014. godine, FAO je sprovela niz rodno osetljivih akcija kako bi osigurala da i žene i muškarci imaju koristi od projekta. 2013. godine, FAO je, u sklopu analize modaliteta za uključivanje lokalnih zajednica i zainteresovanih strana u proces sprovođenja aktivnosti gazdovanja šumama, sprovela istraživanje u regionima Podujevo / Podujevë, Kačanik / Kaçanik i Elez Han/ Hani i Elezit. Posebna pažnja je posvećena uključivanju žena i grupa u nepovoljnom položaju u procese donošenja odluka o politikama o šumarstvu. Ovaj izveštaj pokazuje ograničeni pristup žena odlučivanju i informacijama u poređenju sa muškarcima i nerešena imovinska prava žena. Osim toga, visoka stopa nezaposlenosti predstavlja glavnu prepreku koju su identifikovali pripadnici seoskih zajednica, a posebno žene. Izveštaj takođe pokazuje interese žena na selu da poboljšaju svoje veštine u sakupljanju, preradi i plasmanu nedrvenih šumskih proizvoda (NDŠP). Shodno tome, izveštaj pokazuje značaj poboljšanja pristupa žena informacijama, razvoju kapaciteta i donošenju odluka. Izveštaj zaključuje naglašavanjem da NDŠP imaju snažan potencijal za smanjenje nesigurnosti prehranjivanja i siromaštva u regionima obuhvaćenim studijom, posebno kada su žene i muškarci efikasno podržani.

Osim toga, FAO i Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva i Ruralnog Razvoja (MPŠRR) su organizovali konferenciju pod nazivom "Uloga žena u šumarstvu na Kosovu", koja je održana 24. oktobra 2013. godine. Glavni, relevantni akteri koji

rade na terenu su postavili vredne preporuke u vezi sa povećanjem uključenosti žena u šumarski sektor. Konferencija je istakla doprinos žena privredi kroz njihovo aktivno uključivanje u šumarstvo i potrebu za poboljšanom infrastrukturom, na primer, otkupne tačke za NDŠP, što bi moglo da ojača ekonomski položaj žena u ovom sektoru. Ključna je i potreba za rodnom ravnopravnošću u sektoru šumarstva na svim nivoima. Istaknuti su dodatni nedostaci znanja o pitanjima rodne ravnopravnosti u šumarstvu, uključujući potrebu za daljim istraživanjem o vlasništvu žena na šumama i stvarnoj ulozi žena u šumarskoj industriji, kao i potreba za većim znanjem i razumevanjem stvarnog rada žena i muškaraca koji se odnosi na NDŠP, njihov pristup tržištima i uloga NDŠP u egzistenciji na selu.

Ova procena daje značajne informacije o korišćenju šuma od strane žena i muškaraca. Ona pokazuje značajnu ulogu šuma u životu siromašnih porodica u odabranim regionima studije. Procena, takođe, daje konkretne i strateške preporuke za područja intervencije kako bi se podržalo ekonomsko osnaživanje seoskih žena kroz diversifikaciju prihoda i preduzetništvo u šumarstvu. Uprkos tome, dobro je poznato da u sektoru šumarstva, u velikoj meri, dominiraju muškarci: na primer, udeo žena među šumarskim profesionalcima je vrlo mali, naročito na opštinskom nivou, a rad u šumi se, često, smatra ograničenim samo na proizvode od drveta (uključujući seču i prodaju stabala), što zahteva fizičku snagu. Shodno tome, žene su izrazito malo zastupljene u procesima donošenja odluka u vezi sa šumama i proizvodima i uslugama koje šume pružaju. Izveštaj Färnsveden, Qosaj-Mustafa i Farnsvorth (2014, str. 33, str. 35) pokazuje da su 2011. i 2012. godine, u Odboru za poljoprivredu, šumarstvo, životnu sredinu i prostorno planiranje u Narodnoj skupštini Kosova žene činile 23 % članova, a muškarci 77%. Osim toga, u izveštaju se navodi da žene čine 27 posto zaposlenih u MPŠRR a muškarci 73 posto.

Rodna ravnopravnost je preduslov za održivo upravljanje prirodnim resursima, jer žene i muškarci imaju različita znanja i veštine u pogledu upravljanja resursima i njihovim korišćenjem. Uzimajući u obzir da je Vlada Kosova posvećena postizanju rodne ravnopravnosti i održivosti sektora šumarstva, neophodno je da se ova pitanja dobro shvate i efikasno reše.

Žene mogu da igraju jako važne uloge, kako u razvoju sela tako i u održivom razvoju šumarskog sektora, naročito žene sa sela čiji ekonomski boljitak zavisi od šumskih resursa. Približno 44,04% ispitanika u istraživanju na terenu iznetom ovde sakuplja nedrvne šumske proizvode za prehranjivanje porodice i za prodaju. Zbog toga žene korišćenjem šumskih resursa značajno doprinose poboljšanju porodične egzistencije.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Glavni ciljevi istraživanja iznetog u ovom izveštaju bili su da:

- a) se, na terenu, sprovede istraživanje kako bi se procenila neravnopravnost među polovima i uloge žena i muškaraca u vezi sa: 1) sektorom šumarstva; 2) nedrvinim šumskim proizvodima kao izvorima prihoda na selu; i 3) vlasništvom nad šumama. Osim toga, istraživanje je imalo za cilj da konsultuje relevantne javne i privatne aktere o identifikovanju nedostataka znanja.
- b) se sprovede rodna analiza pravnih, institucionalnih i političkih okvira o vlasništvu nad šumama i gazdovanju na osnovu FAO *Dobrovoljnih smernica za odgovorno upravljanje vlasništvom nad zemljom* (DSOUVŽ/VGGT, FAO, 2012) i srodnih *Tehničkih uputstava*.

Cilj istraživanja na terenu je bio da se analiziraju rodno diferencirane uloge žena i muškaraca u korišćenju i vlasništvu nad šumama, kao i podela rada, kako bi se obezbedila temeljna i precizna slika o obimu korišćenja šuma od strane žena i muškaraca, rodnoj nejednakosti i potencijalu za rodnu ravnopravnost u sektoru šumarstva. Metodologija istraživanja kombinovala je sledeće instrumente: polustrukturirane intervjuje sa glavnim akterima iz državnih i nedržavnih institucija; anketa domaćinstava obuhvatala je upitnik distribuiran u tri opštine (i polustrukturirane intervjuje i razgovore fokus grupa sa ženama. Izveštaj je podeljen takođe sa MPŠRR i UNKT kao deo grupe za razmatranje.

2.1 Intervjui sa glavnim akterima u sektoru šumarstva na centralnom i lokalnom nivou

Informacije su prikupljene kroz intervjuje licem u lice, korišćenjem polustrukturiranih upitnika, sa glavnim akterima u sektoru šumarstva na Kosovu. Razgovori su imali za cilj da generišu detaljne informacije o lokalnim i političkim okvirima i institucionalne strukture mehanizama. Tokom ovog perioda, intervjuisani su zvaničnici iz Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (oddeljenje za šumarstvo, Kancelarija za rodnu ravnopravnost), opštinski šumarski organi, Katastarska Agencija Kosova, opštinski službenici za rodnu ravnopravnost i predstavnici nevladinih organizacija i poslovnog sektora. Učestvovalo je, ukupno, 15 ljudi, od kojih 8 žena i 7 muškaraca. Intervjui su bili strukturirani sa oko 10 do 15 pitanja koja su varirala od osobe do osobe. Kako je istraživanje teklo, pitanja iz intervjuja su preformulisana na osnovu onoga što je do

sada naučeno. Dužina intervjua je varirala, ali je većina trajala između 40 i 60 minuta.

2.2 Anketa domaćinstava

U bliskoj saradnji sa kancelarijom projekta FAO u Prištini, za istraživanje su odabrane tri opštine: Podujevo/Podujevë, Gnjilane/Gjilan i Dragaš/Drageash. Izbor je urađen na osnovu prethodnih anketa sprovedenih u ovim opštinama o društveno – ekonomskom položaju seoskog stanovništva koje tamo živi i resursima koji su na raspolaganju za rad u šumi u tim opštinama. Proces izbora sela je sproveden u bliskoj saradnji sa Opštinskom direkcijom za šumarstvo u svakoj od ovih opština i iz razgovora i konsultativnih sastanaka održanih sa starešinama sela.

Sela su birana na osnovu angažovanja stanovnika u radu i aktivnostima u šumi kao što su sakupljanje/branje, prerada i prodaja proizvoda, a naročito nedrvenih šumskih proizvoda.

Istraživanje je obuhvatilo karakteristike domaćinstava, podelu rada i uloge i muškaraca i žena u šumarstvu. Ono je takođe obuhvatilo temu odlučivanja u domaćinstvu u vezi sa prikupljanjem NDŠP. Anketna pitanja su postavljena vezano za korišćenje i gazdovanje šumama od strane i žena i muškaraca u porodici i saradnju sa drugim porodicama. Posebna pažnja je posvećena nedrvenim šumskim proizvodima i lancu vrednosti proizvodnje. Osim toga, istraživanje je imalo za cilj da istraži prisustvo žena u aktivnostima u šumarstvu na nivou zajednice i prepreke po vlasništvo žena nad šumama i korišćenje šuma. Istraživač je preveo anketna pitanja na albanski jezik a osoblje FAO je pregledalo prvobitni nacrt i ponudili su dragocene komentare. Nekoliko pitanja je modifikovano pre početka distribucije ankete (videti aneks 2 - anketni upitnik).

Stratifikovani slučajni uzorak je izabran sa spiska seoskih domaćinstava koji su dostavile opštinske direkcije za šumarstvo u tri opštine. Spisak domaćinstava je kasnije modifikovan, kao rezultat sastanaka sa starešinama sela. Učinjeni su napori kako bi se osiguralo da se reprezentativni raspon veličine domaćinstva uključi u uzorak. Uzorak je stratifikovan kako bi se osiguralo da su obuhvaćena domaćinstva koja imaju šume u vlasništvu ili su, na neki način, povezani sa radom u šumi, naročito sa NDŠP. Upitnici su numerički kodirani i u njih nije uneto nijedno ime kako bi se osigurala anonimnost.

Starešine sela su pomogle istraživačima u pronalaženju domaćinstava za uzorak na terenu. Osim toga, starešine sela su pomogle u dostavljanju i prikupljanju određenog broja upitnika domaćinstvima koja su bila uzorak. Popunjeno je ukupno 84 upitnika, 41 su popunile žene a 43 muškarci. Istraživač je obavio razgovore sa ukupno 25 žena u tri opštine. Njima je garantovano da će informacije koje su dale

ostati poverljive. Prisustvo muškaraca i dece u nekim sredinama istraživanja, nije doživljeno jer utiče na žene u izražavanju njihovih stavova.

Terenski rad za ovu anketu sproveden je između 1. jula i 29. jula 2016. godine. Pilot upitnici su urađeni pre celokupne ankete u domaćinstvima, u odabranim selima.

Kvantitativni podaci iz ankete su kodirani i analizirani od strane istraživača uz korišćenje softvera SPDN (Statističkog paketa za društvene nauke).

Uzorak ankete u domaćinstvima

Opština	Selo	Uzorak	Glavne aktivnosti NDŠP u svakom selu
Podujevo	Diz	8	Branje malina (u blizini šumskog zemljišta)
	Belopoje	8	Branje pečuraka, šumskih plodova i začinskog bilja
	Velika Reka	10	Branje pečuraka, šumskih plodova i začinskog bilja
	Turčica	7	Branje pečuraka, šumskih plodova i začinskog bilja
Ukupno		33	
Gnjilane	Žegra	13	Branje malina (blizu šumskog zemljišta), pečuraka, voća, oraha, začinskog bilja, biljaka, koprive, zove, gloga
	Hadžaj	3	Pečurke, orasi, začinsko bilje, kopriva, zova, glog, drenjina, kamilica i druge čajne biljke, i vrsta tartufa specifična za selo Hadžaj/ Haxhaj
	Laštica	7	Pečurke, čajne biljke
	Gornji Livoč	3	Pečurke, šumski plodovi, šumski čajevi
	Mališevo	2	Pečurke, šumski plodovi, šumski čajevi
Ukupno		28	
Dragaš	Plajnik	10	Borovnica, kleka, šipurak, šljiva, jabuka, dren, crni glog, čaj kantariona, zova, <i>Gentiana lutea</i> (branje <i>Gentiana lutea</i> je trenutno zabranjeno)
	Kosava	5	Borovnica, kleka, šipurak, šljiva, jabuka, drenjina, crni glog, kantarion, zova
	Kuklibeg	10	Borovnica, kleka, šipurak, šljiva, jabuka, drenjina, crni glog, kantarion, zova
Ukupno		25	

Opština Dragaš ima ukupno 36 sela. Od ovog broja, odabrana su tri sela na osnovu njihovih aktivnosti vezanih za šumu: Plajnik, Kosava i Kuklibeg. Ukupan broj stanovnika u tri sela je 2 160. Upitnik je podeljen u 18 porodica. Ovaj broj je podeljen na osnovu broja stanovnika u selu. Upitnik je, u ime porodice, popunjavao odrasli član domaćinstva. U pet slučajeva, žene su intervjuisane kao predstavnice domaćinstva. Osim toga, u selu Plajnik je organizovana fokus grupa koja se sastojala od pet žena. Ovo selo je izabrano zbog većeg angažovanja žena u sakupljanju/branju NDŠP.

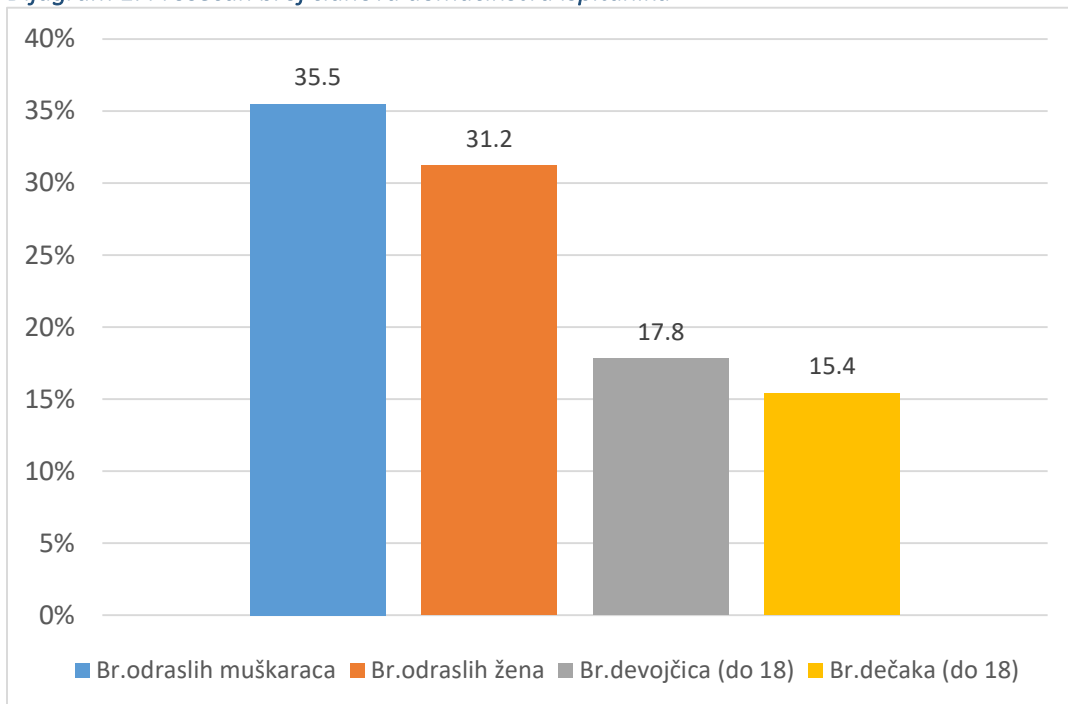
Opština Podujevo ima ukupno 76 sela. Za anketu domaćinstava su odabrana četiri sela: Belopoje/Bellopojë, Turkica Velika Reka i Diz. Ukupan broj stanovnika u ovim selima je 2 594. 23 porodice su izabrane za ankete domaćinstava a u intervjuima je učestvovalo deset žena. Osim toga, u selu Diz je organizovana fokus grupa od pet žena. Ovo selo je izabrano zbog većeg angažovanja žena u skupljanju/branju NDŠP.

Opština Gnjilane ima ukupno 54 sela. Iz celog regiona izabrano je pet sela za anketu domaćinstava: Žegra/Zheger, Hadžaj, Laštica, Gornji Livoč i Demiraj. Ukupan broj stanovnika u ovim selima je 7 171. 18 porodica je izabrano za anketu domaćinstava i u intervjuima je učestvovalo deset žena. Osim toga, u selu Laštica/Llashtica je organizovana fokus grupa od pet žena. Ovo selo je izabrano zbog većeg angažovanja žena u sakupljanju/branju NDŠP.

Pojedinačni razgovori su počeli uvodom u istraživanje. On je istakao ciljeve istraživanja većim saznanjem o sektoru šumarstva u njihovoj zajednici i ulogama koje oni dele u domaćinstvu. Razgovori su vođeni jednostavnim i razumljivim jezikom.

Od ukupno 84 ispitanika u anketi, 43 su bili muškarci a 41 žene. Prosečna starost 84 ispitanika u anketi je bila 41 godina, a starost ispitanika se kretala u rasponu od 18 do 67 godina. Prosečan broj članova domaćinstva ispitanika je bio sledeći:

Dijagram 1. Prosečan broj članova domaćinstva ispitanika

Nga mostra e përgjithshme e familjeve, 78.6% e të anketuarve ishin në martesë, kurse 33.2% ishin nën moshën 18 vjeç.

Niveli i arsimit të pjesëmarrësve në anketë ishte më i lartë në mesin e meshkujve se sa në mesin e femrave. Derisa 60 % e meshkujve e kishin kryer shkollën e mesme, këtë e kishin mbaruar vetëm 24 % e femrave. Prej 41 femrave të anketuarave, 5 ishin me arsim universitar, ndërsa 2 nuk dinin shkrim-lexim.

Od ukupnog uzorka domaćinstava, 78.6 % ispitanika je bilo u braku, a 33.2 % je bilo starosti ispod 18 godina.

Stepen obrazovanja učesnika ankete je bio viši među muškim ispitanicima nego među ženskim. 60 % muškaraca je završilo srednju školu, ali je to uradilo svega 24 % žena. Od 41 ispitanika žena, pet je imalo univerzitetsko obrazovanje, a 2 su bile nepismene.

2.3 Neformalni intervjui i razgovori fokus grupa

Pored formalnih razgovora i anketa, obavljeni su i neformalni razgovori sa starešinama izabranih sela u tri opštine, i predstavnicima otkupnih centara za NDŠP iz svakog sela.

Nakon preliminarne analize ankete i nezvanični podaci iz intervjuja, diskusije fokus grupa su korišćene kako bi izmamile dodatne informacije o ulogama žena u aktivnostima u šumi, izazovima i mogućnostima. Metodologija fokus grupe je vođena prema pitanjima iz upitnika o anketi domaćinstava, a cilj je bio upoređivanje podataka fokus grupe sa podacima obezbeđenim kvantitativnim istraživanjem. Tri fokus grupe su organizovane u selima u kojima je postojao značajan procenat učešća u aktivnostima u šumi: Gnjlane (selo Laštica), Podujevo (selo Diz), i Dragaš (selo Plajnik). Svaka fokus grupa je imala pet učesnica. Diskusije fokus grupe dale su istraživaču vredne informacije o ulozi žena u aktivnostima vezanim za šumarstvo, kao i mogućnostima i izazovima.

3. NALAZI ISTRAŽIVANJA

Informacije date u ovom delu predstavljaju opšti pregled nalaza iz ove tri opštine. Detaljnije informacije o svakoj opštini/selu će biti date u narednim delovima izveštaja.

Sticanje znanja o rodnim pravima, ulogama i odgovornostima u šumarstvu je važno za prevazilaženje percepcije šumarstva kao "muškog domena" i omogućavanje učešća žena u korišćenju i gazdovanju šumama. Na Kosovu, rodne razlike u šumarstvu su i dalje, u velikoj meri, povezane sa društvenim normama koje šumarstvo ističu kao "mušku" profesiju i ideju da žene ne mogu da imaju koristi od angažovanja u aktivnostima koje su vezane za šumu.

Ovo istraživanje, generalno, pokazuje da žene iz tri opštine, zajedno sa ostalim članovima porodice, obično sa svojom decom, sakupljanju NDŠP iz šume. Nakon sakupljanja NDŠP, obično su muškarci i deca (i devojčice i dečaci) oni koji prodaju proizvode najbližem otkupnom centru, odmah nakon sakupljanja/branja u šumi.⁶ Postoje slučajevi u kojima žene, uopšte, nisu uključene u sakupljanje nedrvenih šumskih proizvoda. Na primer, ljudi u Kuklibegu, Dragaš, putuju na konjima skoro dva sata da bi sakupljali NDŠP.

Žene koje sakupljaju nedrvne šumske proizvode su, obično, pretrpane i radom u domaćinstvu i radom u šumi. Pored sakupljanja NDŠP, one čiste, kuvaju i brinu o deci. Uprkos svom teškom radu, mnoge žene su izrazile spremnost da rade još i napornije ako bi se time poboljšalo stanje njihove porodice, a naročito njihove dece. Ovo pokazuje potencijal za angažovanje u preduzetničkim aktivnostima koje se tiču NDŠP, sa ciljem poboljšanja života žena na selu. Međutim, sve vrste podrške bi trebalo da budu spojene sa smanjenjem rada u kući i opterećivanjem žena neformalnim radom. Primeri uključuju uvođenje tehnologija za uštedu vremena, obezbeđivanje vrtića i podelu obaveza u kući na oba supružnika.

Uprkos interesovanju žena za angažovanje za preduzetništvo koje se tiče NDŠP, postoji opšti utisak da rad u šumarstvu nije "pristojan rad" za članove zajednice, a naročito za žene, tako da postoji tendencija da će biti žena iz veoma siromašnih porodica koje se bave ovom vrstom posla. Ovaj stav je češći u Gnjilanu/Gjilan i Podujevu/Podujevë. Situacija je drugačija u Dragašu/Drageash, posebno u selima Plajnik/Plajnik i Kuklibeg/Kuklibeg, gde mnoge porodice ostvaruju prihode isključivo iz šume i pristojno zarađuju za život.⁷

⁶ Svako selo učesnik ima najmanje jedan otkupni centar kojem ljudi mogu da prodaju svoje ne-drvne šumske proizvode.

⁷ Direktni intervjui sa sakupljačima/beračima NDŠP u selu Plajnik i Dragašu, jul 2016.

U pokušaju da se reši i poveća učešće žena u šumarstvu, Nacionalno udruženje vlasnika privatnih šuma na Kosovu (NUVPŠ/NAPFO) je, u okviru udruženja osnovalo ženski sektor. Ženski sektor je, do sada, osnovan u pet opština: Istok, Novo Brdo, Junik, Đakovica i Suva Reka.⁸

Druga velika ograničenja u pogledu učešća žena u aktivnostima u šumi su opterećenost teškim poslovima, uključujući i njihov neplaćeni rad u domaćinstvu, i njihovo ograničeno znanje o tome šta sakupiti u šumi, naročito u udaljenijim selima. I kako se jedna ispitanica iz sela Hadžaj izrazila, "Mi smo rođeni i odrasli veoma blizu šume, a nismo znali koliko vrednih proizvoda šuma može da da". Isti problem je predstavila većina ženskih ispitanika. Pored toga što su osposobljene da prepoznaju NDŠP, ženama je potrebno tržište kako bi prodale svoje proizvode. Cene NDŠP se menjaju često i žene nisu sigurne da li svoje proizvode mogu da prodaju po istim cenama kao i dan ranije. Niska cena NDŠP je još jedan faktor koji obeshrabruje žene da budu aktivnije u radu u šumi.

Osim toga, ne prodaju se svi NDŠP (videti primer ankete domaćinstava) koje oni sakupe. Bilo je slučajeva da su meštani, ako otkupni centri ne uzmu proizvode, odlagali svoje proizvode u otpadni sistem. Shodno tome, postoji hitna potreba za opremom za skladištenje NDŠP, kao što su sušare i frižideri, kako bi se proizvodi sačuvali dok se ne prodaju otkupnim centrima. Dodavanje vrednosti ovih proizvoda jačanjem različitih vrsta obrade, treba smatrati za sredstvo za povećanje i cene proizvoda na tržištu i očuvanje proizvoda do prodaje.

Žene, generalno, nemaju informacije o različitim mogućnostima obuke i grantovima koje daju opštine ili međunarodne organizacije. Na jednoj od diskusija fokus grupe, žene su rekle da, iako je određen broj ljudi upoznat sa ovim mogućnostima, većina žena nije⁹. Obezbeđivanje informacija ženama, od vrata do vrata, moglo bi da predstavlja korak napred u podizanju svesti.

Ispitanici iz ankete težili su konsultovanju sa drugim ljudima i institucijama po pitanjima koja se odnose na gazdovanje šumama koje koriste. Oko 64.28 % ispitanika izjavilo je da se o korišćenju i gazdovanju šumama konsultuju samo sa članovima porodice dok se samo 4,76 % konsultovalo sa ekspertima i šumarskim institucijama. Broj ispitanika uključenih u sastanke za konsultacije o politikama i lokalnim strategijama za korišćenje i gazdovanje šumama je bio veoma nizak. Samo 10, 71 % ispitanika je bilo angažovano na nekom od konsultativnih sastanaka i niko od ispitanika, u svom selu, nije video bilo koju aktivnost ili inicijativu koja nudi

⁸ Sastanak sa konsultantom iz CNVP, jun 2016.

⁹ Fokus grupa u selu Plajnik/ Pillajnik, Dragaš/ Dragash.

obuku kako bi se razvile bolje tehnike za rad u šumi. Oko 98, 80 % ispitanika navelo je da su takve aktivnosti potrebne kako za selo tako i za njihove porodice.

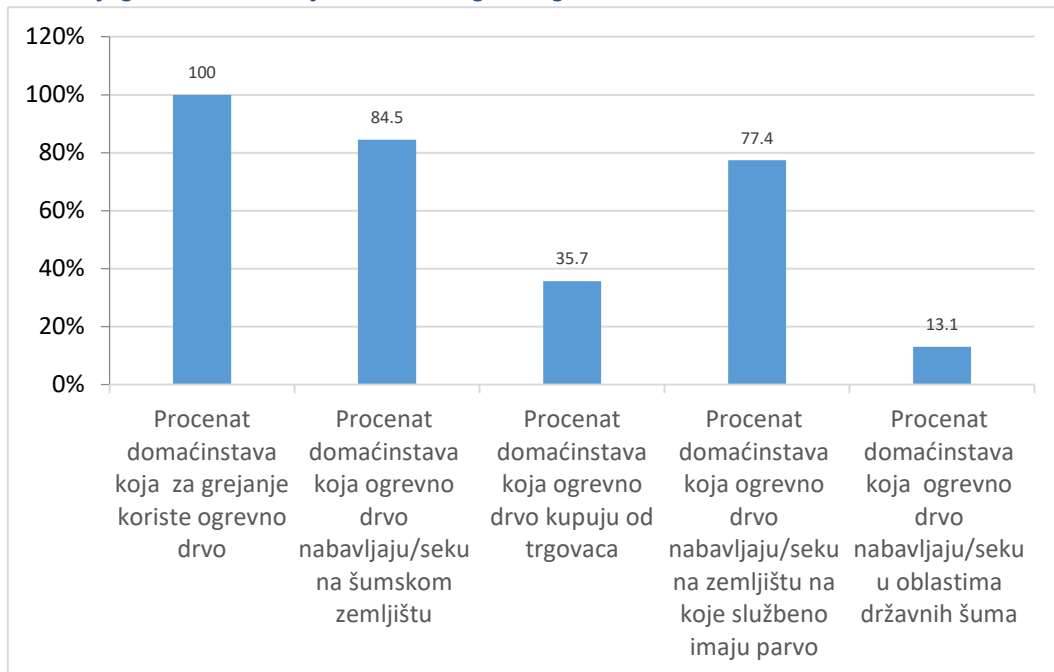
2005. godine, vlasnici privatnih šuma su organizovali i osnovali Nacionalno udruženje vlasnika privatnih šuma na Kosovu (NUVPŠ/NAPFO). U okviru NUVPŠ/NAPFO ima 19 lokalnih udruženja u šest regiona: Prizren, Peć, Kosovska Mitrovica, Priština, Gnjilane i Uroševac i trenutno ima više od 4 000 članova. Nijedan od ispitanika u anketi nije bio član udruženja. Intervjui sa starešinama sela i dodatnim brojem žena i muškaraca su pokazali da značajan broj njih nije imao bilo kakva saznanja ili informacije o udruženju i njegovim aktivnostima.

3.1 Seča i korišćenje ogrevnog drveta

Na pitanje o seči i korišćenju ogrevnog drveta, svi ispitanici su izjavili da za grejanje koriste drva. 84, 5 % ispitanika seklo je drva sa šumskog zemljišta, a svega 35,7 % ispitanika kupilo je drva za grejanje od trgovaca, mada su neka domaćinstva kombinovala oba ova izvora. U odgovoru na pitanje o tome da li su drva nabavljali na zemljištu na koje imaju službeno pravo ili u oblastima državnih šuma, 77,4 % ispitanika je izjavilo da su drva za ogrev nabavlja iz svojih privatnih šuma, a 13,1 % iz oblasti državnih šuma. U odgovoru na ovo pitanje nije bilo značajnih razlika između žena i muškaraca.

Osim toga, muškarci su uglavnom glavni nabavljači drva u šumi, a mali broj ispitanika je imao pomoć svoje dece. Pretpostavka je da su žene i deca angažovaniji u skladištenju ogrevnog drveta u prostorijama domaćinstva. Ovo takođe podržavaju i zaključci iz diskusija fokus grupe, gde je većina učesnica potvrdila da muškarci nabavljaju drva za grejanje, a žene i deca skladište drva u kući. Međutim, neke žene iz sela Laštica (Gnjilane) su bile direktno uključene u seču stabala kako bi za porodicu obezbedile grejanje.

Dijagram 2. Korišćenje i nabavka ogrevnog drveta

3.2. Nedrvni šumski proizvodi kao izvor za ostvarivanje prihoda

Zbog oslanjanja žena na šumu, pre svega, zbog opstanka i njihovog angažovanja na sakupljanju NDŠP za potrošnju i ostvarivanje prihoda, prava žena i odgovornosti u gazdovanju i zaštiti šuma se često doživljavaju kao prateća muška prava. Ovaj izazov je povezan sa ograničenim istraživanjem zasnovanim na dokazima o doprinosu žena održivom korišćenju i gazdovanju šumama i njihovim pravima na šumske resurse. Stoga je potrebno priznati uloge i prava žena kao primarnih korisnika i menadžera šumskih resursa. Politike i programi mogu da postanu efikasnije usmereni samo kada su identifikovana i rešena ključna pitanja. Ovo priznanje je prvi korak ka podršci ekonomskom osnaživanju žena na selu. Zatim se može obezbediti podrška kako bi se ženama omogućilo da poboljšaju svoje uslove života, preduzeća i tržišne veštine i imaju korist od relevantnih mogućnosti, kao što su preduzetnička obuka i pristup kreditima.

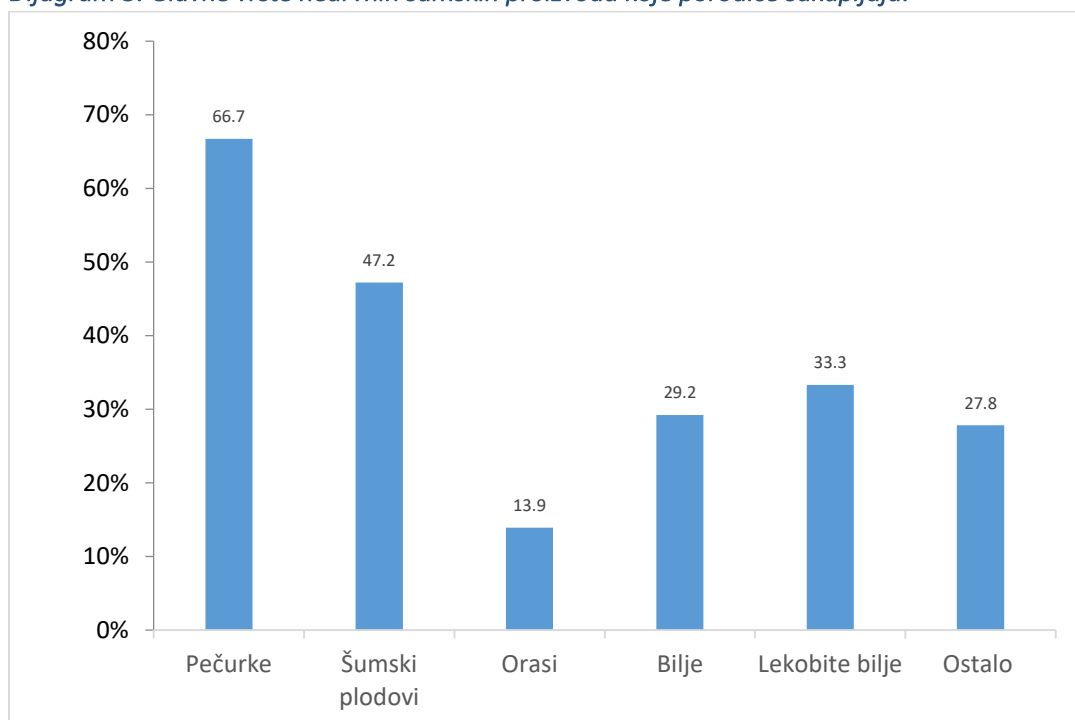
Od jednake je važnosti pružanje mogućnosti za razvoj kapaciteta, na primer, seminara za rodnu senzibilizaciju i radionica za zvaničnike u šumarstvu (uključujući i donosiocje odluka), formulisanje politika za promovisanje razumevanja heterogenosti zajednica koje zavise od šume i uključivanje interesa žena za propise i programe o šumarstvu.

Jasno je iz odgovora u anketi i iz diskusija, da su žene zainteresovane za proširenje svojih aktivnosti u radu u šumi, posebno sa NDŠP. One žele veće mogućnosti i stvaranje uslužno orijentisane sredine od strane vladinih institucija, tako da se njihov rad pristojno plaća. Međutim, njima je, takođe, potreban sistem kako bi se poboljšali ili povećali cena NDŠP i pristup različitim otkupnim centrima.

Rezultati ankete su pokazali da je većina ispitanika iz tri opštine, u šumi sakupljala pečurke (66,7 %) i šumske plodove (47,2 %). Opcija "ostalo" je birana u 27.8 % slučajeva i to obuhvata sakupljanje pečuraka, lekovitog bilja, voća, drenjina, kleke, malina, duda, jabuka, krušaka, jagoda, borovnica, šljive, čaja kantariona, zove, Gentiana lutea, oraha, začinskog bilja, tartufa (selo Haxhaj) i gloga (Mučibaba). Iako je većina proizvoda u kategoriji "ostalo" mogla da potpadne pod šumski plodovi", ispitanici očigledno nisu znali za razlike.

Ove nalaze podržavaju i diskusije fokus grupa. Žene iz odabranih sela su bile aktivne u radu u šumi, uglavnom sa NDŠP. Međutim, žene sa decom starosti do pet godina nisu bile aktivne u šumskim aktivnostima, jer nema nikoga da se brine o deci. Valja istaći da žene iz Gnjlana i Podujeva veruju da bi mogle da sakupe veću količinu NDŠP, ali nemaju tržište na kojem bi ih prodale.

Dijagram 3. Glavne vrste nedrvnih šumskih proizvoda koje porodice sakupljaju.

Na pitanje o tome ko sakuplja nedrvne šumske proizvode, podaci pokazuju da su žene i deca glavni sakupljači/berači NDŠP: 44.04 % ispitanika žena i 36,9 % muškaraca. Oko 33 % ispitanika je reklo, "oboje, ja i moj supružnik". Deca su

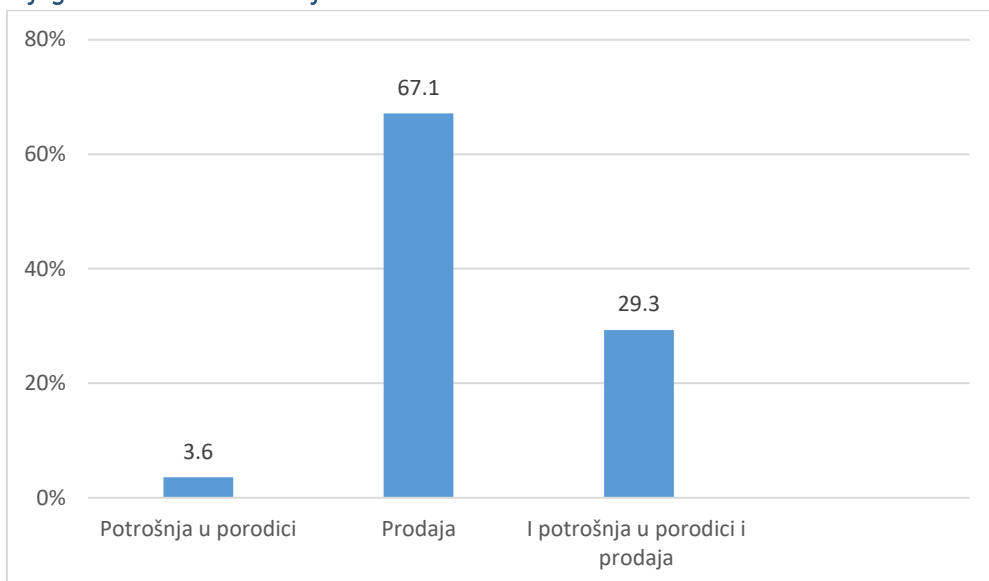
takođe direktno uključena u ove aktivnosti, uz 51 % ispitanika koji potvrđuju da im njihova deca pomažu u sakupljanju/branju NDŠP.

Međutim, među opštinama postoje značajne razlike i te razlike su otkrivene u intervjuima i fokus grupama sa ženama. Na primer, u Gnjilanu/Gjilan i Podujevu, žene su glavni sakupljači/berači NDŠP, dok su u Dragašu, u selima koja su bila deo ovog istraživanja (Plajnik, Kosava i Kuklibeg), muškarci bili uključeni u sakupljanju NDŠP. Ovo je tako zbog velike udaljenosti koju treba preći da bi se proizvodi sakupili, naročito u selu Kuklibeg.

Na pitanje "U koje svrhe se ovi nedrvni proizvodi koriste?" 57.1 % ispitanika je reklo da su ih koristili za trgovinu (prodaju), dok je 23, 8 % reklo da su ih koristili kako za potrošnju u porodici tako i za prodaju. Proizvode obično prodaju muškarci iz porodice (58.33 % ispitanika), dok postoje značajne razlike između broja žena i dece uključenih u prodaju proizvoda (14.28 % i žena i dece). NDŠP ukupno prodaje 80, 9 % ispitanika. To znači da podržavanje žena i muškaraca u poboljšanju održivog sakupljanja, diverzifikacije, prerade i plasmana NDŠP može imati značajan uticaj na poboljšanje ishrane, bezbednost hrane, smanjenje siromaštva i održivo korišćenje šuma.

Osim toga, diskusije u fokus grupama sa ženama pokazale su da žene iz sela u opštini Gnjilane i Podujevo, generalno smatraju da rad sa NDŠP nije dobro plaćen, zbog niske cene koje plaćaju posrednici. Međutim, postoje razlike između opština u tom pogledu. Žene u Dragašu uglavnom su se složile da je njihov rad dobro plaćen. Njihovi sakupljeni proizvodi se uglavnom prodaju primarnom otkupljivaču NDŠP u Dragašu.

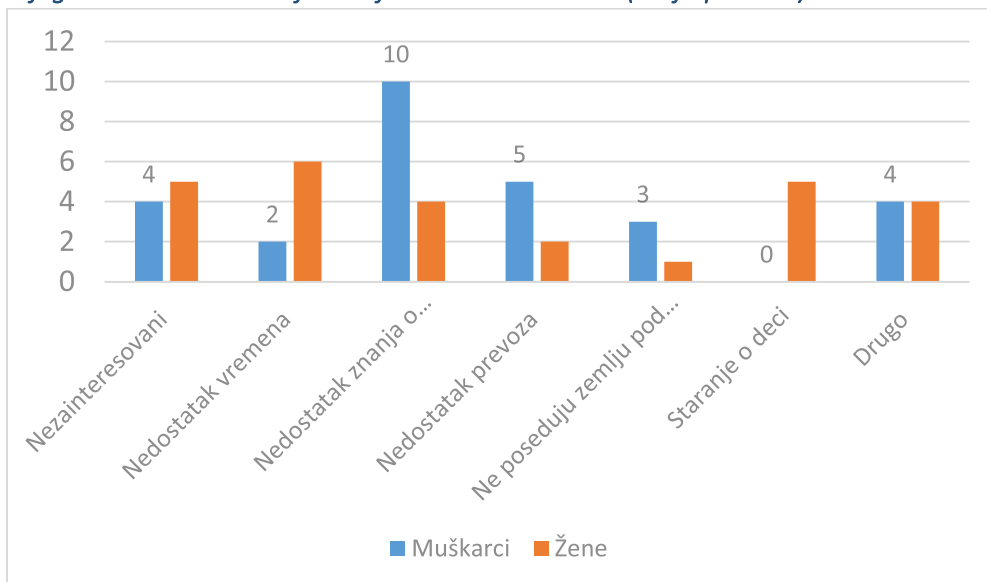
Dijagram 4. Svrha korišćenja NDŠP-a

Nedrvni šumski proizvodi se obično prodaju preko posrednika koji se nalazi u selu. 75 % ispitanika koristi posrednika, dok 6 % ispitanika prodaje svoje proizvode na lokalnoj pijaci.

U pitanju, "Ako niste uključeni u šumske aktivnosti, koji su razlozi?" 55 ispitanika (od 84) odabralo je sledeće razloge: "Nedostatak znanja o tome kako/šta sakupljati"; "Nedostatak vremena" (uglavnom davale žene); "Nezainteresovan/a"; "Briga oko male dece"; i "Nedostatak prevoza" (uglavnom birali ispitanici iz Dragaša).

Dijagram 5. Razlozi neuključivanja u aktivnosti u šumi (broj ispitanika)

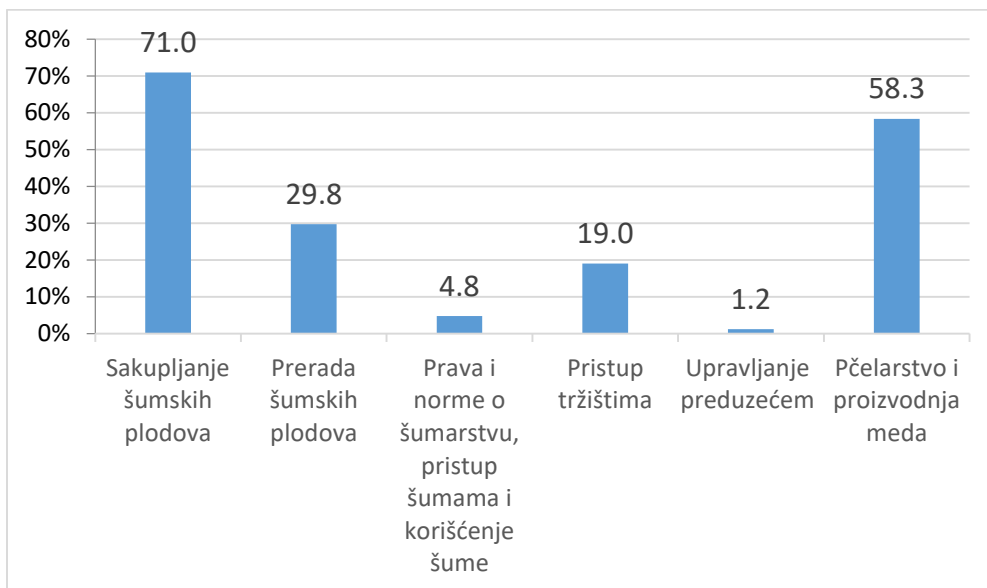

Na pitanje da li su ikada imali koristi od bilo koje vrste subvencija za oblast šumarstva, 85,5 % ispitanika je reklo da ih nikada nije koristilo, a 10,8 % je navelo da su ih imali. Subvencije su obezbeđivali MPŠRR i Opštinske direkcije za šumarstvo, uglavnom u obliku sadnica maline u opštinama Podujevo i Gnjilanu, dok su ispitanici iz Dragaša rekli da su od UNDP (projekat INTERDEV) dobili alatke za rad u šumi, za sakupljanje NDŠP).¹⁰ Ovi podaci su takođe podržani nalazima iz intervjua sa ženama i muškarcima i fokus grupama.

Od ispitanika je traženo da opišu oblasti za koje su zainteresovani kako bi saznali više o tome kako da povećaju ostvarivanje prihoda. Većina ispitanika je izjavila da su zainteresovani da nauče više o sakupljanju šumskih plodova (71, 4 %), pčelarstvu i proizvodnji meda (58, 3 %), preradi šumskih plodova (29.8 %) i pristupu tržištima (19 %). Nije bilo značajnih razlika u ovim odgovorima između žena i muškaraca, ili između opština. Dijagram 6 u nastavku daje podatke vezane za ovo pitanje.

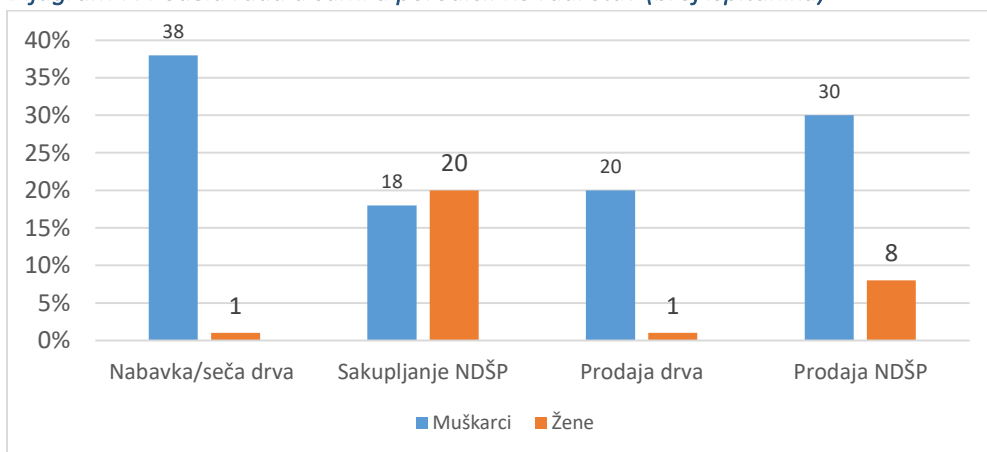
¹⁰ Intervju sa ženskim korinicama u Dragašu/ Dragash, jul 2016.

Dijagram 6. Šta su ispitanici zainteresovani da nauče kako bi povećali ostvarivanje prihoda?

Dijagram 7 ispod, ilustruje podelu muškog i ženskog rada u aktivnostima u šumi. Muški ispitanici češće nabavljaju/seku drva iz šume (38 od 43 ispitanika muškaraca) i prodaju drva (30 od 43 ispitanika muškaraca). Žene su češće angažovane u sakupljanju NDŠP (20 od 41 ženskih ispitanika), a 8 od 41 ispitanice se bavi i prodajom NDŠP.

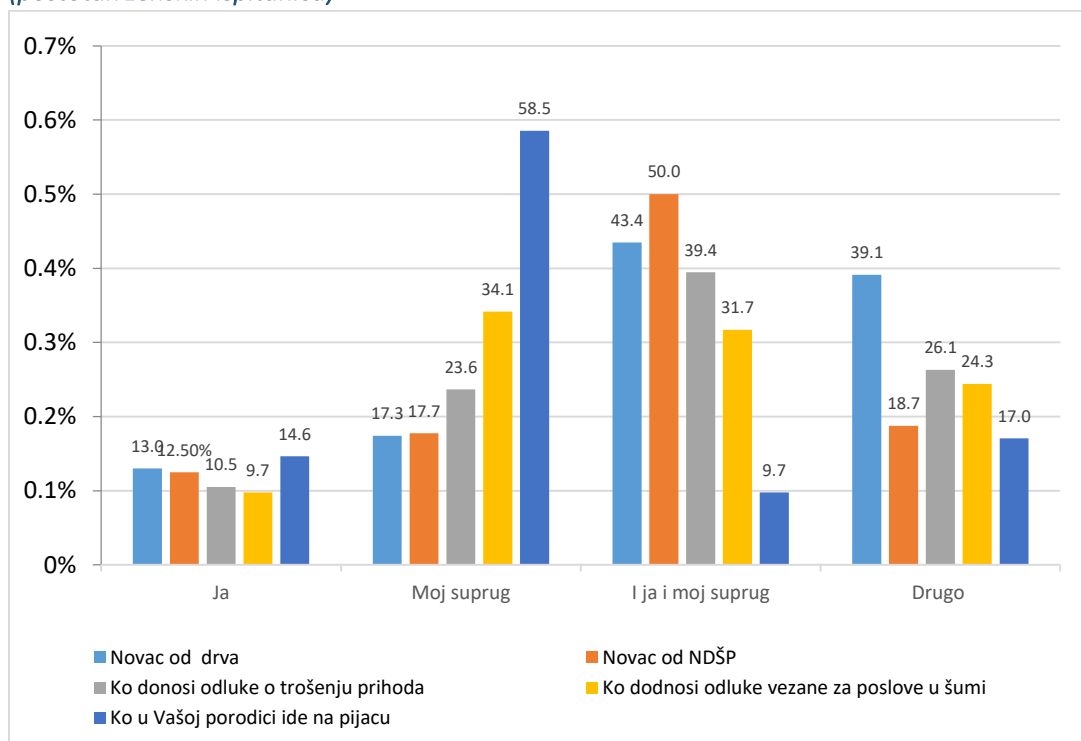
Dijagram 7. Podela rada u šumi u porodici: Ko radi šta? (broj ispitanika)

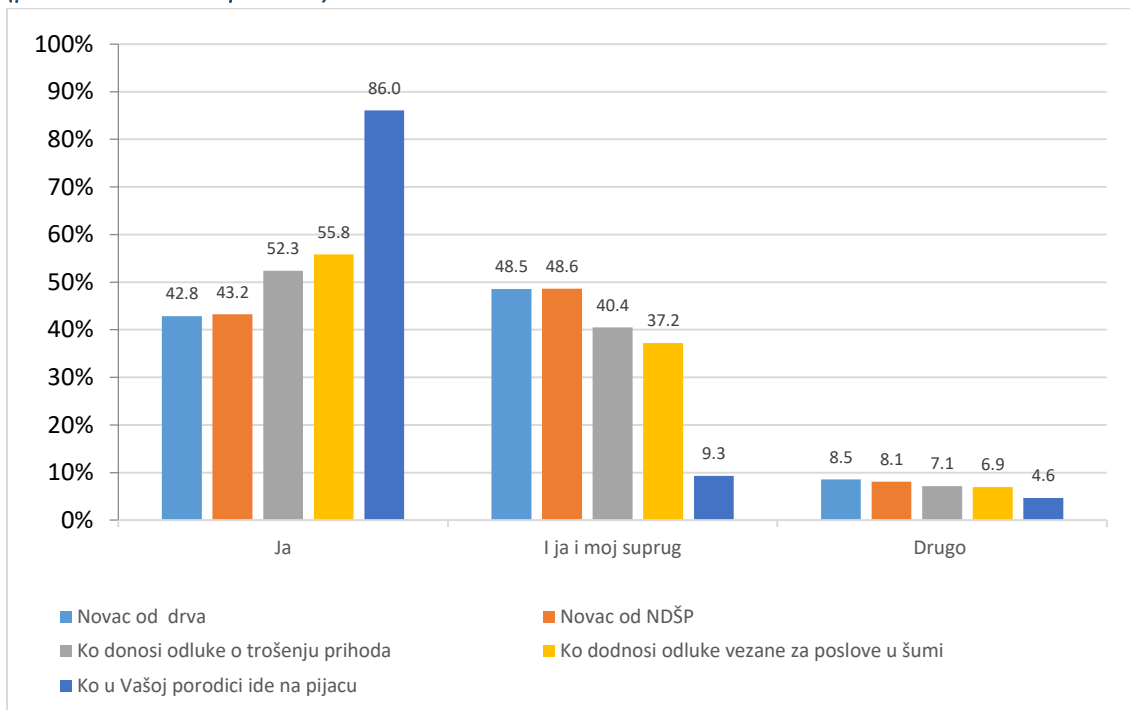
Na pitanje o kontroli novca zarađenog od rada sa drvetom i odlukama o troškovima prihoda u kući, 58.53 % ispitanica izabralo je "moj suprug". S druge strane, u odnosu na kontrolu novca od NDŠP, 50 % ispitanica je izabralo, "oboje, ja

i moj suprug". U odgovoru na pitanje, "Ko u kući donosi odluku o trošenju prihoda?" 10.52 % ženskih ispitanica izabralo je opciju, "ja". Ovi rezultati pokazuju sličnosti sa podacima dobijenim od muških učesnika: 86.04 % muškaraca je izabralo "ja" u odnosu na kontrolu novca od proizvoda od drveta; 48.64 % je izabralo, "oboje, ja i moja supruga", za kontrolu novca od NDŠP; a u vezi sa troškovima u kući, 52.38 % muških ispitanika izabralo je opciju, "ja". Nijedan od muških učesnika nije izabrao "moja supruga" za bilo koje od navedenih pitanja u dijagramu 9 (u daljem tekstu). Ovo se može objasniti činjenicom da se muškarci, koji su, obično, nosioci prava vlasništva nad šumom, smatraju glavama porodice i glavnim donosiocima odluka u porodici. U mnogim domaćinstvima, međutim, muž i žena zajedno donose važne odluke.

Dijagram 8. Odluke o aktivnostima koje stvaraju prihode, a odnose se na šumu (postotak ženskih ispitanica)

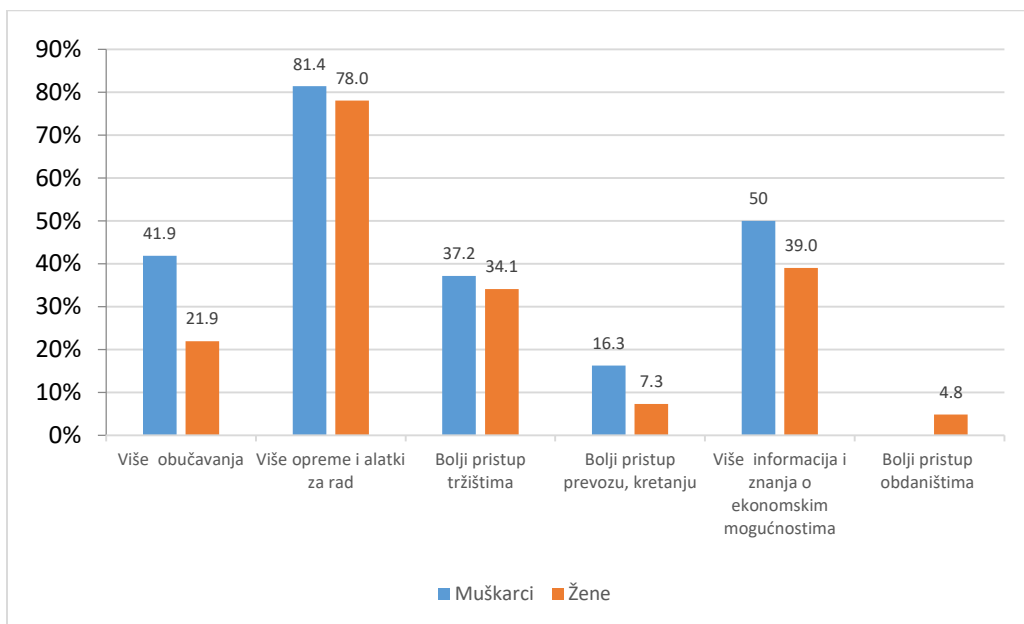

Dijagram 9. Odluke o aktivnostima koje stvaraju prihode, a odnose se na rad u šumi (postotak muških ispitanika)

Učesnicima ankete je postavljeno sledeće pitanje: "Šta je najvažnija stvar koja Vam je potrebna da biste uvećali svoje prihode i imali dobar život". 79.76 % ispitanika je reklo da bi više opreme za rad u šumi povećalo njihove prihode a 35.71 % je izabralo "bolji pristup tržištima", kao drugu opciju. Više podataka prikazano je u dijagramu 10 u nastavku.

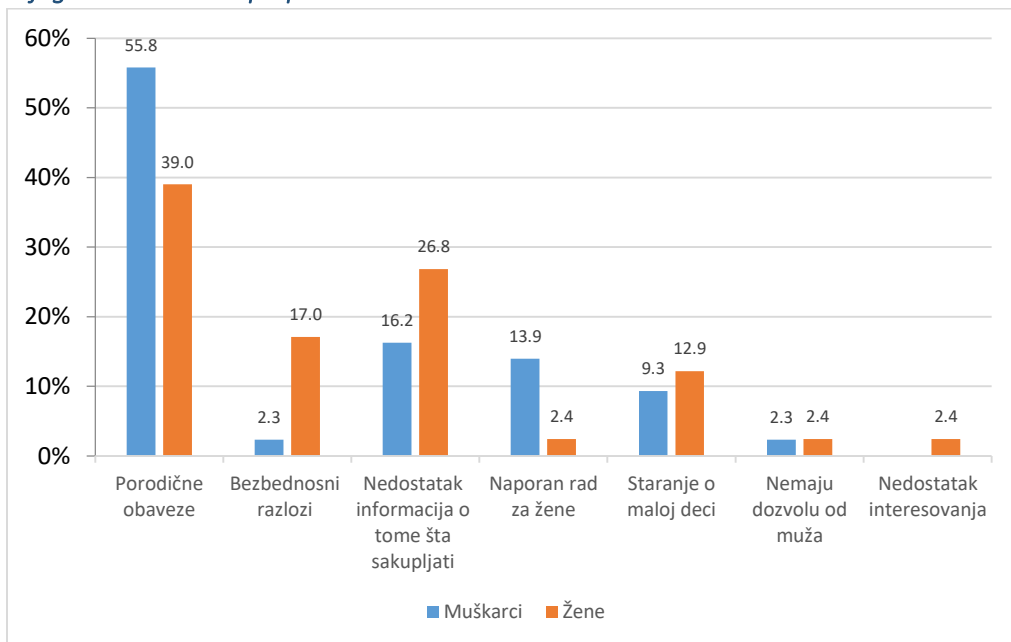
Dijagram 10. Šta je ispitanicima potrebno da uvećaju porodične prihode i imaju dobar život?

Ovi zaključci o potrebama su podržani podacima iz diskusija fokus grupa sa ženama. U principu, žene kao i muškarci nemaju potrebnu opremu za rad sa NDŠP, kao što su frižideri i mašine za sušenje. Kao posledica toga, postoje slučajevi kada se sakupljeni proizvodi odlažu u otpadni sistem, jer žene i muškarci nisu u stanju da prodaju ili skladište svoju robu.

Na pitanje o glavnim preprekama za učešće žena u aktivnostima u šumi, 55.81 % muškaraca i 39.02 % žena rangiralo je "porodične obaveze" kao glavnu prepreku. 26.82 % žena i 16.27 % muškaraca navelo je "nedostatak informacija o tome šta sakupljati u šumi" kao drugu najznačajniju prepreku. Ne postoje značajne razlike između ispitanika iz različitih opština. Više informacija je prikazano u dijagramu 11 u nastavku.

Dijagram 11. Glavne prepreke učešću žena u aktivnostima u šumi

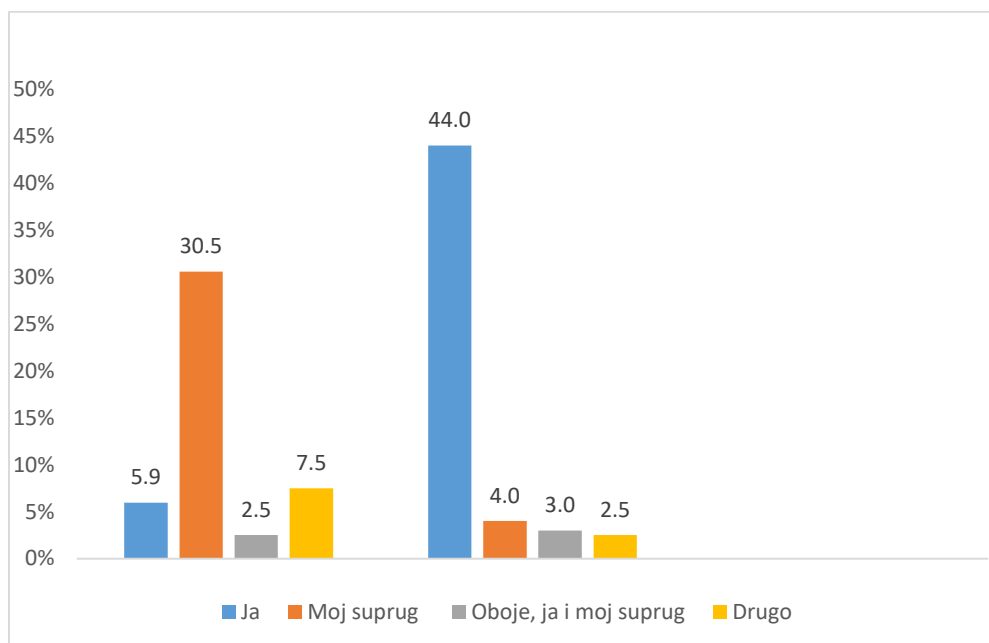

3.3 Učešće žena na sastancima i u donošenju odluka

Žene, u principu, ne pohađaju obuku o aktivnostima vezanim za šumarstvo i imaju manji pristup informacijama vezano za širenje razvoja zajednice, uključujući i Zakon o šumarstvu. Još uvek postoje neka društvena ograničenja koja se odnose na učešće žena u aktivnostima u šumarstvu, uključujući sastanke i mogućnosti donošenja odluka. Rad u šumi se, generalno, ne doživljava, kao "pristojan rad" za žene. Jer žene mogu da imaju malu decu i obično su pretrpane domaćim poslovima koje im se društveno pripisuju, imaju poteškoće sa odlaskom na sastanke. Žene koje zavise od šume, takođe imaju manje mogućnosti da dobiju vladine zajmove, a često i ne znaju za vladine usluge za siromašne žene ili mogućnosti mikrokreditiranja.

Što se tiče učešća žena na sastancima organizovanim na nivou zajednice vezano za poslove u šumi, 5.95 % žena je izjavilo da bi one same učestvovala, a 30.95 % je reklo da bi učestvovali i njihovi muževi. Kolone obeležene "drugo" u tabeli ispod (Dijagram 12) pokazuju da žene ispitanici često smatraju da bi drugi muškarci iz porodice trebalo da prisustvuju sastancima, obično je to brat, dever, tast i odrasli sinovi. Sa ovim u vezi, nije bilo razlika između opština.

Dijagram 12. Ko bi trebalo da učestvuje na sastancima koji se organizuju na nivou zajednice po pitanju šuma?

Kada je ženama postavljeno pitanje da li bi učestvovala sastancima gde su prisutni i muškarci, 64.28 % ispitanica je reklo, "da". Postoje razlike između opština na ovu temu: na ovo pitanje, ispitanice u Dragašu/Dragash predstavljale su najniži procenat sa 21.73 %. Osim toga, 60.71 % svih ispitanika je izjavilo da bi više voleli da žene i muškarci imaju odvojene obuke i sastanke. Nema značajne razlike između ženskih i muških ispitanika na ovo pitanje.

3.4 Vlasništvo nad šumama i šumarska preduzeća

Opštinske kancelarije katastarske (OKK) u tri opštine nemaju podatke o broju žena vlasnika šuma. Sadašnja baza podataka ne daje mogućnost da se vlasništvo nad šumama razvrsta po polu. Tako, da bi se dobili podaci razvrstani prema polu o privatnom vlasništvu nad šumama, baza podataka se mora pregledati po imenu. Prema procenama koje su dali zvaničnici iz OKK, oko 2 % žena su vlasnici šuma, ali ovi podaci nisu validni i pouzdani, jer nisu zasnovani na statističkim dokazima. Istraživanje na terenu pokazuje da su šume, u većini slučajeva, registrovane na ime starešina kuće, od kojih su mnogi danas pokojni.¹¹ Žene i muškarci iz siromašnih porodica, u tri opštine, obično rade na poslovima vezanim za šume. Oni ili seku ili

¹¹ Ovo je takođe istinito za zemlju u drugim kategorijama.

prodaju drvo, koje, u mnogim slučajevima, ne dolazi iz njihovih privatnih šuma, i sakupljaju NDŠP. Većinu vremena, porodice koje se bave šumarstvom nemaju drugih sredstva za stvaranje prihoda. Međutim, postoje razlike između opština. Na primer, u Podujevu i Gnjilanu, porodice koje sakupljaju NDŠP su uglavnom siromašne i korisnici su socijalne pomoći. Žene iz sve tri opštine su veoma zainteresovane i željne da imaju više mogućnosti za sebe i svoje porodice.

Od ispitanika je traženo da odgovore da li njihovo domaćinstvo poseduje šumu, i ako je poseduju, da navedu ime člana porodice na koga je šuma upisana. Od ukupnog broja ispitanika, 89, 2 % je navelo da njihovo domaćinstvo poseduje šumu. Međutim, samo 11, 62 % muških ispitanika je navelo da je šuma upisana na njihovo ime, i nijedna žena nije rekla da je vlasnik šume. Od ukupno 84 ispitanika, 66, 6 % je navelo da je šuma upisana na ime muškog starešine u porodici, a u mnogim slučajevima, da je taj starešina preminuo. Rezultati pokazuju da većina ispitanika smatra da oni imaju imovinsko pravo na porodičnu šumu, čak i bez formalnog sudskog postupka. Ove rezultate podržavaju nalazi iz diskusije fokus grupa.

Ispitanici su takođe pitani da li je neko u njihovom domaćinstvu imao šumarsko preduzeće i ko je vlasnik tog preduzeća. Od ukupno 84 ispitanika, osam muških ispitanika (od 43) je reklo da su vlasnici šumarskog preduzeća koje, uglavnom, prodaje ogrevno drvo. Samo jedna ispitanica je rekla da je imala svoje preduzeće i ono se bavilo NDŠP. Međutim, ove podatke treba posmatrati sa oprezom. Na primer, podaci ženskih ispitanika pokazuju da neke žene smatraju otkupni centar za sakupljanje NDŠP za preduzeće, iako on nije registrovan kao takav.

3.5 Sažetak nalaza istraživanja

Glavni nalazi iz intervjua sa učesnicima iz vladinih institucija, NVO i poslovnog sektora

- Postoji širok spektar propisa i zakonskih odredbi za integraciju polova na Kosovu, ali u većini slučajeva, ove odredbe nisu podržane relevantnim administrativnim uputstvima za obezbeđivanje usklađenosti među različitim sektorskim ministarstvima i institucijama.
- Iako Zakon o Imovini i drugim stvarnim pravima propisuje jednaka prava žena i muškaraca na imovinu, još uvek postoje rodne razlike u pogledu vlasništva nad zemljom; većina zemlje se stiče kroz nasledstvo, zbog unapred određenih društvenih normi, koje favorizuju muškaraca nad

ženama. Samo 15, 2 % žena na Kosovu poseduje nepokretnu imovinu, uključujući zemlju (USAID, 2015), što ograničava njihovo učešće u gazdovanju privatnim šumama.

- Državni službenici su znanje o ulogama žena u šumarstvu identifikovali kao jako ograničeno. Službenici za rodnu ravnopravnost na lokalnom nivou i lokalne ženske NVO nemaju nikakve informacije o stepenu angažovanja žena u šumskim aktivnostima u njihovim zajednicama.
- Generalno, postoji nedostatak učešća organizacija za ženska prava na nacionalnom i lokalnom nivou u procesu stvaranja politika. Osim toga, ARR i službenici MPŠRR za rodnu ravnopravnost nisu uključeni, od početka, u proces izrade strateških dokumenata o šumama, ali su konsultovani u srednjoročnom razmatranju politike i strategije o šumama.
- Neki zaposleni iz opštinskih kancelarija katastarskih (OKK) procenili su da je oko dva odsto šuma u vlasništvu žena. Međutim, OKK u tri opštine, nemaju podatke razvrstane po polu o broju žena vlasnika šuma. Tako, da bi se dobili podaci razvrstani po polu o vlasništvu nad privatnim šumama, baze podataka je potrebno pretraživati po imenu.
- Učešće žena u procesu planiranja je jako malo, a svega nekoliko žena je uključeno u procese donošenja odluka, posebno u strategiju lokalnog razvoja, uključujući i šumarstvo.

Glavni nalazi iz ankete domaćinstava

- Relativno veliki broj žena i muškaraca iz sela, koji su učestvovali u anketi za ovu studiju je uključen u aktivnosti u šumi. Muškarci su uglavnom angažovani na nabavci/seči drva za ogrev, a žene i deca su bili više angažovani na sakupljanju NDŠP.
- Većina vlasnika privatnih šuma (oko 66 %) su stariji ljudi, od kojih su danas mnogi pokojni.
- Većina ispitanika ankete je navelo da njihova domaćinstva poseduju privatne šume, koje u kancelariji katastarskih nisu upisane na njihovo ime. Samo 11.62 % muških ispitanika je navelo da imaju šumu upisanu na njihovo ime. Podaci iz ankete pokazuju da nijedna žena nije imala šumu upisanu na svoje ime.
- Ogrevno drvo je identifikovano kao primarni izvor grejanja od strane svih muških ispitanika. Veliki broj nabavlja/seče drva na zemlji koju smatraju za

svoju, čak i kada nemaju zvanično pravo na tu zemlju. Oko 13 % ispitanika je izjavilo da ogrevno drvo nabavlja/seče u oblastima državnih šuma.

- U tri opštine, samo je jedna žena identifikovana da ima registrovano preduzeće za sakupljanje NDŠP.¹² Ovo preduzeće se nalazi u Gnjilanu / Gjilan i glavni je otkupni centar za NDŠP u njenom i u okolnim selima. Preduzeće pomaže 50 do 60 porodica otkupljivanjem njihovih nedravnih šumskih proizvoda.
- Generalno, pripadnici zajednice rad u šumi nisu smatrali za "pristojan posao" posebno za žene. Siromašne porodice koje nemaju drugi način za ostvarivanje prihoda su bili aktivniji u radu u šumi. Ovo je posebno izraženo kod sela anketiranih u Podujevu i Gnjilanu.
- U pogledu gazdovanja šumama, veliki procenat ispitanika (64, 8 %) konsultovao se sa članovima porodice, a beznačajan broj (4,76 %) se konsultovao sa šumarskim institucijama i stručnjacima.
- Niko od ispitanika u anketi nije bio član Nacionalnog udruženja vlasnika privatnih šuma na Kosovu (NUVPŠ/NAPFO). Osim toga, postoji značajan nedostatak informacija o udruženju i njegovim aktivnostima.
- Svega 5.95 % žena je izjavilo da bi učestvovala u sastancima o pitanjima vezanim za šume. Većina žena je smatrala da bi, u ime porodice, trebalo da učestvuje muškarac, na primer, muž, tast, brat ili odrasli sin.
- Značajan broj ispitanika je zainteresovan za proširenje svog rada sa NDŠP, uglavnom za sakupljanje šumskih plodova (71 % ispitanika) i razvijanje poslovanja u pčelarstvu i proizvodnji meda (58.33 % ispitanika).
- Analiza kontrole novca zarađenog prodajom drva i NDŠP i drugim aktivnostima za stvaranje prihoda pokazuju da su muškarci glavni donosioci odluka u porodicama. Na pitanje o tome ko kontroliše novac zarađen od prodaje ogrevnog drveta, 58.53 % ispitanika je izabralo "moj suprug"; a, na pitanje o tome ko kontroliše novac zarađen od NDŠP, 50 % ispitanika je izabralo "oboje, ja i moj suprug". Samo 10.52 % ženskih ispitanika je izabralo opciju "ja", u pitanju "Ko u kući donosi odluke o trošenju prihoda?" Osim toga, ove rezultate su podržali i podaci dobijeni od muških učesnika.

¹² Privatno preduzeće "RIOL", sa sedištem u selu Haxhaj, Gnjilane/Gjilan.

- Jedan od najčešćih problema sa kojima se suočavaju žene, muškarci pa čak i deca na selu je taj da njihove proizvode kupuju posrednici, po izuzetno niskim cenama. Za žene, to je još teže s obzirom na ograničenja sa kojima se mogu susretati u vezi sa kretanjem.
- Žene koje su u velikoj meri od šumskih proizvoda za svoj opstanak imaju manje mogućnosti da dobiju kredite vlade i često ne znaju za dostupne vladine službe za siromašne žene ili mogućnosti mikrokreditiranja.
- Značajan broj ispitanika (81.39 % muških ispitanika, i 78.04 % ispitanica) smatrao je da je nabavka opreme i alatki za rad u šumi i više mogućnosti za obuku, od velike važnosti.
- "Više informacija i znanja o ekonomskim mogućnostima" je odabrano kao "veoma važno" za 50 % muških ispitanika, i 39.02 % ispitanica.
- Značajan broj ispitanika (55 od 84) rangiralo je "Nedostatak znanja o tome kako/šta sakupljati" i "nedostatak vremena" kao glavne razloge za ne učestvovanje u radu u šumi. Ove odgovore su davale uglavnom žene. Osim toga, opcije "nezainteresovana", "briga oko male dece" i "nedostatak prevoza" su bili glavni razlozi koje su ispitanici iz Dragaša birali za svoje ograničeno učešće u aktivnostima u šumarstvu.
- Porodične obaveze (47.6 %), zatim nedostatak informacija o tome koje šumske proizvode sakupljati i prodavati (21.42 %) su identifikovane kao dve glavne prepreke koje otežavaju aktivno učešće žena u aktivnostima u šumarstvu.
- Žene koje sakupljaju NDŠP su obično pretrpane i radom u domaćinstvu i radom u šumi. Uprkos njihovom napornom radu, mnoge žene su izrazile spremnost da rade još napornije ako bi se time poboljšala situacija njihove porodice, naročito njihove dece. Ovo pokazuje potencijal za poboljšanje izvora prihoda seoskih žena njihovom angažovanjem u preduzetničkim aktivnostima vezanim za NDŠP. Međutim, potrebno je da svaka vrsta podrške u ovoj oblasti bude spojena zajedno sa smanjenjem rada kod kuće i neformalnog rada i uvođenjem tehnologija koje štede vreme.
- Podaci iz ankete pokazuju da učešće žena na sastancima na kojima su prisutni muškarci ne predstavlja problem. 64.28 % ispitanika, žena i muškaraca, izjavilo je da žene mogu da prisustvuju mešovitim sastancima i obuci. Međutim, većina ispitanika (60.71 %) bi radije da imaju obuku i

sastanke na kojima su prisutni pripadnici samo jednog pola. Sa ovim u vezi nije bilo razlika između žena i muškaraca u davanju prednosti.

- Ukupno, 80.9 % ispitanika prodaje NDŠP. To znači da podržavanje žena i muškaraca u poboljšanju održivog sakupljanja NDŠP, diverzifikacije, prerade i plasmana može imati značajan uticaj na poboljšanje ishrane, bezbednost hrane, smanjenje siromaštva i odgovorno korišćenje šuma.

4. ANALIZA PRAVNOG, INSTITUCIONALNOG I POLITIČKOG OKVIKRA

Uvođenje integracije polova je proces ocene implikacija za bilo koje planirane aktivnosti žena i muškaraca, uključujući zakonodavstvo, politike i programe, u svim oblastima i na svim nivoima. To je strategija za dovođenje interesa i iskustava žena kao i muškaraca u sastavnu dimenziju izrade, sprovođenja, praćenja i ocene politika i programa u svim političkim, ekonomskim i društvenim sferama, tako da žene i muškarci imaju jednaku korist, a neravnopravnost se ne ponavlja. Krajnji cilj je postizanje rodne ravnopravnosti. (Sektor za unapređenje položaja žena, Odeljenje Ujedinjenih nacija za ekonomske i socijalne poslove, bez datuma, str. 2)

Ovo istraživanje je prvobitno sagledalo nacionalne pravne okvire, politike, zakone, institucije i mehanizme koji se odnose na rodnu ravnopravnost u šumarstvu. Nacionalni propisi o šumama i zakoni su, zatim, analizirani, kako bi se procenilo kako i u kojoj meri oni uzimaju u obzir učešće žena i pristup i kontrolu nad šumskim resursima.

Razgovori sa osobljem iz šumarskih institucija na centralnom i lokalnom nivou, pokazuju da se integracija polova ne pominje posebno i ne razvija u strateškim dokumentima institucija. Međutim, u praksi, postoje inicijative koje favorizuju žene preduzetnice za dobijanje grantova za rad u šumi. U stvari, da bi se dobile državne subvencije ili grantovi za razvoj poljoprivrede i rad u šumarstvu, primenjuju se pozitivne diskriminacione mere uspostavljanjem sistema pet tačaka, koji preduzećima u vlasništvu žena daje dodatnih pet bodova ukoliko podnesu zahtev za subvenciju ili grant. Ipak, praktična primena ovog sistema ima svoje izazove i ova prilika se često zloupotrebljava. Jedan primer zloupotrebe je osnivanje preduzeća na ime žena kako bi se dobili grantovi, a da u stvari, žene nisu uključene u sve u ove aktivnosti.¹³ Sa ciljem da se osigura veće učešće žena u mogućnostima za subvencije koje vezane za šume, seoske žene treba redovno informisati o različitim ekonomskim mogućnostima, ili podržati u osnivanju ženskih udruženja i zadruga, što bi ženama koje se bave radom u šumi omogućilo da imaju lak pristup različitim ekonomskim mogućnostima. Da bi se tačke sistema učinile uspešnijima, to bi trebalo da prate mere koje se bave uzrocima rodnih nejednakosti i problemima koji sprečavaju žene da se bave preduzetništvom. Ovo obuhvata preopterećenost domaćim poslovima i pristup informacijama, prevoz i donošenje odluka.

Februara 2010. godine, Vlada Kosova je usvojila "Politički i Strateški dokument za razvoj sektora šumarstva, 2010-2020", i "Akcioni plan za sprovođenje Politika i

¹³ Razgovor sa šefom Direkcije za poljoprivredu, šumarstvo i ruralni razvoj, Podujevo/Podujevë, Jun 2016.

Strategija o šumarstvu 2010-2020". Opšti cilj Vlade Kosova je da poveća doprinos šumarskog sektora nacionalnoj ekonomiji održivim korišćenjem šumskih resursa, uzimajući u obzir multifunkcionalnu ulogu šumarstva. "Akcioni plan za sprovođenje politika i strategija o šumarstvu 2010-2020" predstavlja mere koje su potrebne za sprovođenje politika i strategija usvojenih od strane Vlade Kosova. U pogledu rodne osetljivosti, strategija sledi "rodno neutralan" put, u smislu da ona nije usmerena niti na žene ni na muškarce i pretpostavlja da ima uticaj na oba pola podjednako. Međutim, u praksi, to otežava ostvarenje punog potencijala ovih programa, jer takav pristup ne razmatra, u potpunosti, postojeće rodne nejednakosti u društvu, a samim tim previđa posebne potrebe polovine seoskog stanovništva. Osim toga, jezik koji se koristi u strategiji nije rodno osetljiv. Stoga, ne obezbeđuje da i žene i muškarci imaju jednak pristup upravljanju i podeli dobiti. *Analiza polova u lancu vrednosti u poljoprivredi* koju je sproveo MPŠRR 2015. godine, ukazuje na teškoće sa kojima se suočavaju žene na selu i žene koje su glave domaćinstava, zbog ograničenog pristupa mogućnostima u poljoprivrednom sektoru. Neke od teškoća koje su istaknute u izveštaju su: niže obrazovanje seoskih žena; nedostatak pristupa kontinuiranom razvoju veština; nedostatak kapitala, koji je povezan sa ograničenim pristupom žena vlasništvu nad zemljištem; otežano kretanje u ruralnim područjima; i ograničen pristup tržištima, u kojima dominiraju, uglavnom, muškarci.

Izveštaj pokazuje da je MPŠRR uzelo u razmatranje specifičnu situaciju seoskih žena koje su najviše pogođene malim brojem mogućnosti. Kao rezultat toga, pozitivne diskriminacione mere su date kandidatkinjama u cilju jačanja položaja seoskih žena u ekonomskom i društvenom razvoju. Osim toga, uspešni projekti kojima upravljaju žene su promovisani kao najbolje prakse kako bi se podstakle i druge žene na selu. Ove mere, takođe, uključuju podsticanje žena da pohađaju prilagođene programe obuke, koji se, uglavnom, odnose na poljoprivredni sektor.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu, br.2004/2, član 4.15, navodi da:

Organi lokalne samouprave osnivaju Kancelariju za rodna pitanja i imenuju službenika za rodnu ravnopravnost u [svakoj] opštini. Nadležnosti službenika u opštinama treba da budu uspostavljene posebnim pravilnikom koji izrađuje Odeljenje za lokalnu samoupravu Ministarstva za javne službe i Pravilnikom o državnoj službi Kosova. (Privremena misija Ujedinjenih nacija na Kosovu, 2004a).

U skladu sa tim, službenici za rodnu ravnopravnost u okviru ministarstava i opštinski službenici za rodnu ravnopravnost su odgovorni za unapređenje rodne ravnopravnosti unutar svojih ministarstava i opština.

Pravni okvir Kosova o rodnoj ravnopravnosti je u potpunosti usklađen sa međunarodnim zakonodavstvom i politikom. Osim toga, Ustav navodi da Međunarodne Konvencije o ljudskim pravima, uključujući CEDAW i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (EKLJP), imaju prednost nad nacionalnim zakonodavstvom. Međutim, primena zakona u praksi je i dalje izazov. U MPŠRR, tokom procesa izrade Strategije i akcionog plana, predstavnici institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost nisu bili u potpunosti uključeni u proces. Osim toga, organizacije za ženska prava takođe nisu konsultovane u ovom procesu.

Studije pokazuju da dobre politike o šumarstvu obuhvataju potrebe društva i šire razvojne ciljeve. Oni uravnotežuju interese različitih aktera i sažete su i razumljive za sve (FAO, 2010).

Kada se polovi integrišu u sektor šumarstva, uloga ODS za životnu sredinu bi takođe trebalo da se odobri. ODS koji rade u šumama bi mogli da poboljšaju svoje razumevanje rodniha pitanja, kako bi se osiguralo da su njihovi napori u podržavanju efikasni u postizanju pravičnog korišćenja i gazdovanja šumama. Osnaživanje običnih ODS koji razumeju dinamiku njihove zajednice moglo bi da da značajan doprinos tom cilju i pomogne u identifikaciji ključnih razlika između žena, koje se odnose na, na primer, etničku pripadnost, društveni položaj, starost i geografski položaj.

Na institucionalnom - kao i privatnom - nivou, sektor šumarstva se uglavnom smatrao za "muški domen". Međutim, poslednjih godina situacija se promenila. U sektoru šumarstva, bilo je napretka u položaju žena u javnom sektoru. U Odeljenju za šumarstvo, tri od sedam zaposlenih su žene, od kojih su dve inženjeri.¹⁴ MPŠRR je subvencionisalo mogućnosti za žene da studiraju šumarstvo. Od akademske 2006 do 2010. godine, oni su pomogli da 15 studenata studira šumarstvo u inostranstvu, a polovinu te grupe su činile žene. Osim toga, u poslednjih nekoliko godina, pojavila su se nova privatna šumarska preduzeća koja su u vlasništvu žena. MPŠRR koristi pozitivnu diskriminaciju da pomogne preduzećima žena, dodeljujući im pet dodatnih poena pri podnošenju prijave za grantove ako žene kandidati imaju preduzeća registrovana na svoje ime. Međutim, ponekad se preduzeća registruju na ime žena kako bi se obezbedilo finansiranje grantova i onda kada same žene nisu pravi vlasnici preduzeća, čime se smanjuju prednosti ove mogućnosti.

4.1 FAO Dobrovoljne smernice za odgovorno upravljanje vlasništvom nad zemljom (DSOUVZ/VGGT)

¹⁴ Razgovor sa načelnikom Odeljenja za šumarstvo, MPŠRR, jun 2016.

Svrha dobrovoljnih smernica je da služe kao referenca i pruže smernice za poboljšanje upravljanja vlasništvom na zemljom, ribnjacima i šumama, sa sveobuhvatnim ciljem da se postigne bezbednost hrane za sve i podrži progresivno ostvarivanje prava na adekvatnu hranu, u kontekstu nacionalne bezbednosti hrane. Ove smernice imaju za cilj da doprinesu globalnim i nacionalnim naporima iskorenjivanja gladi i siromaštva, zasnovanim na principima održivog razvoja i priznavanjem centralnosti zemljišta u razvoju, promovisanjem sigurnih prava vlasništva nad zemljom i ravnopravan pristup zemljištu, ribnjacima i šumama. (FAO, 2012, str. iv)

FAO Dobrovoljne smernice za odgovorno upravljanje vlasništvom nad zemljom (DSOUVZ/VGGT, FAO, 2012) su 2012. godine usvojene od strane zemalja članica Odbora za bezbednost hrane (CFS). Te smernice se zasnivaju na inkluzivnom, transparentnom procesu konsultacija koji je započela FAO, a onda završen međuvladinim pregovorima koje je vodio CFS. Proces je obuhvatao i učešće organizacija civilnog društva, predstavnika privatnog sektora, akademika i istraživača, kao i međunarodnih organizacija. Postoji deset DSOUVZ/VGGT principa za sprovođenje. Međutim, za potrebe ovog izveštaja, analizirana su samo prva četiri principa jer su oni ti koji utiču na rodnu ravnopravnost.

Rodna ravnopravnost je jedan od osnovnih principa koji su uključeni u sprovođenje smernica, a integraciju polova DSOUVZ/VGGT prati tehnički vodič, *Upravljanje zemljom za žene i muškarce* (FAO, 2013), koji pruža smernice za podršku principa iz smernica o rodnoj ravnopravnosti u upravljanju vlasništvom nad zemljom. Osim toga, tehnički vodič se fokusira na jednakost, na to kako vlasništvom nad zemljom upravljati na načine koji se bave različitim potrebama i prioritetima žena i muškaraca, kao i na integraciju rodnih pitanja za postizanje više rodno ravnopravnog učešća u procesima i institucijama koji ističu donošenje svih odluka o zemlji.

U odnosu na usklađivanje zakonodavstva Kosova i politike sa FAO-dobrovoljnim smernicama o odgovornom upravljanju vlasništvom nad zemljom (FAO, 2012), opisana su četiri ključna principa primene, a zatim predstavljeni tokom diskusije o dostignućima ili ne sprovođenju kosovskih zakona i politika u vezi sa DSOUVZ/VGGT:

1. **Ljudsko dostojanstvo:** Priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih ljudskih prava svih pojedinaca.
2. **Ne diskriminisanje:** Niko ne treba da bude predmet diskriminacije prema zakonu i propisima, niti u praksi.
3. **Jednakost i pravda:** Priznavanje da jednakost između pojedinaca može da zahteva priznavanje razlika među pojedincima i preduzimanje pozitivnih radnji, uključujući osnaživanje, u cilju promovisanja ravnopravnih prava

vlasništva i pristupa zemlji, ribnjacima i šumama, za sve, žene i muškarce, mlade i ugrožene i tradicionalno marginalizovane ljude, u nacionalnom kontekstu.

4. **Rodna ravnopravnost:** Obezbeđivanje jednakih prava žena i muškaraca na uživanje svih ljudskih prava, priznavanjem razlika između žena i muškaraca i preduzimanjem konkretnih mera u cilju ubrzavanja *de facto* ravnopravnosti, kada je to potrebno. Države treba da osiguraju da žene i devojčice imaju jednaka prava vlasništva i pristupa zemljištu, ribnjacima i šumama nezavisno od njihovog građanskog i bračnog statusa.

Analizirani su sledeći zakoni i propisi:

1. Zakon o šumama (br.2003/3)

Zakon o šumama na Kosovu definiše šumu kao zemljište kojim se gazduje radi proizvodnje drveta i drvnih i nedrvnih proizvoda (Službeni glasnik, 2004.). Zakon priznaje značaj šuma kao nacionalnih resursa i stvara osnov za poboljšanje gazdovanja šumama i efikasno korišćenje šumskog zemljišta. Prema zakonu, šume mogu biti u privatnom vlasništvu ili u vlasništvu države (član 2). Državne šume ne mogu se prodavati, iznajmljivati ili trajno menjati, osim ako je to u javnom interesu.

2. Politički i strateški dokument o razvoju šumarskog sektora 2010–2020

Ministarstvo Poljoprivrede, Šumarstva i Ruralnog Razvoja (MPŠRR) je usvojilo dokument za *Politiku i Strategiju za razvoj sektora šumarstva 2010-2020*. Strategija prepoznaje niz izazova, uključujući nedostatak ljudskih kapaciteta, nedostatak informacija u vezi šuma, nelegalno branje šumskih proizvoda, kao i nedovoljnu razvijenost privatnog sektora. Strategija identifikuje osam oblasti za poboljšanje tokom perioda od 10 godina: 1) gazdovanje i gajenje šuma; 2) planiranje šuma; 3) Iskorišćavanje i transport; 4) jačanje kapaciteta; 5) zaštita šumskih sredina; 6) upotreba drveta; 7) razvoj privatnog sektora; i 8) razvoj nedrvnih proizvoda (MPŠRR, 2009).

Iako strategija obezbeđuje zdravu osnovu za dalje planiranje i delovanje, njoj nedostaje perspektiva za integraciju polova i prati "rodno neutralan" put, koji nije usmeren niti na žene ni na muškarce. Neophodna je ugradnja integracije polova i pristup zasnovan na ljudskim pravima (PZLJP/HRBA) kako bi se osiguralo poštovanje DSOUVZ/VGGT.

3. Zakon o imovini i drugim stvarnim pravima

Ovaj zakon vodi kreiranje, prenos, zaštitu i prestanak prava na zemljište. Stvarna imovinska prava spadaju u tri kategorije: 1) državno zemljište: ovo uključuje

imovinu koja pripada Vladi i koristi za javne objekte, kao što su putevi, škole, bolnice i administrativne zgrade; 2) zemljište u društvenoj svojini: ovo uključuje različite kategorije zemljišta (na primer, javno zemljište, šumsko zemljište) pod kontrolom i gazdovanjem preduzeća u društvenom vlasništvu (DP), agencije u javnom sektoru, javnih preduzeća (na primer, javna preduzeća), verskih organizacija i drugih subjekata. Procenjuje se da je 20 do 30 % zemljišta na Kosovu ili državna svojina ili zemljište u društvenoj svojini.³) privatno zemljište: ovo je u vlasništvu pojedinaca i subjekata (USAID, 2010).

Osim toga, član 12.1 Zakona o rodnoj ravnopravnosti navodi da:

Ekonomski i finansijski zakoni, zakoni o zapošljavanju i socijalnoj zaštiti, kao i makroekonomski, mikro-ekonomski, finansijski i programi privatizacije, uključujući i pravo na nasleđe i imovinu, kredite i prirodne resurse će omogućiti ravnopravno i puno učešće žena i muškaraca.

(Privremena misija Ujedinjenih nacija na Kosovu, 2004a, sekcija 12.1).

Zajedničko vlasništvo nad imovinom stečenom u braku je jedna od posebnih mera koja osigurava prava žena na imovinu.

4. Zakon o nasleđivanju na Kosovu

Kosovski Zakon o nasleđivanju navodi da žene i muškarci imaju jednaka prava da poseduju i nasleđuju imovinu. U odnosu na vlasništvo žena nad imovinom, zakon navodi supružnike i decu kao primarne članove prvog naslednog "reda" kada lice umre. Uprkos zakonskom okviru na snazi koji daje jednak deo imovine, podela imovine u porodici se uglavnom zasniva na običajnom pravu. Što se tiče znanja, žene ne znaju uvek da imaju zakonsko pravo da nasleđuju od svojih roditelja, pa čak i od svojih supružnika. U mnogim slučajevima, notari prihvataju ono što porodica predlaže, kada su u pitanju kćeri i sinovi. Čerke, često ili ne traže ili se odriču svojih naslednih prava u korist svog brata (će), kako bi sprečile sukobe unutar porodice, ili zato što moraju da prihvate volju svojih roditelja.¹⁵

Uprkos uslovu za jednakim tretmanom pred službenim zakonom na Kosovu, u praksi, prava žena na zemlju su ograničena. Prema *izveštaju katastra o vlasništvu nad imovinom na Kosovu*, iz marta 2014. godine, samo 15,2 % žena na Kosovu poseduje nepokretnu imovinu, uključujući i zemlju (KAK, 2014), čime se ograničava njihov pristup kreditima i drugim oblicima kapitala za pokretanje biznisa. Prema zvaničnicima iz Opštinskih kancelarija katastra koji su učestvovali u ovom

¹⁵ Radionica o polovima i zemljištu na Balkanu, koju su organizovali FAO, GIZ, Svetska banka i UN Women u Draču/ Durres, Albanija, 16–18. septembra 2015. Informacije su dostavili notari, zaposleni u kancelarijama katastra, IT stručnjaci koji rade na sistemima zemljišnih podataka i predstavnici ministarstava poljoprivrede i pravde.

istraživanju, broj žena koje poseduju šumu je jako mali. Iako nedostaju tačni statistički podaci, procenjuje se da šumu poseduje oko 2 % žena. Ovo je potvrdilo i istraživanje na terenu izneto u odeljku 3.4, gde je dokumentovano da su šume obično upisane na ime starijih muškaraca u porodici.¹⁶ U cilju promovisanja registracije imovine na ime oba supružnika, OKK su započele ponudu besplatne registracije imovine za sve mlade parove koji se odluče da to urade, do marta 2017. godine.¹⁷

Tabela u nastavku predstavlja usklađivanje kosovskog zakonodavstva i propisa sa FAO DSOUVZ/VGGT o ljudskoj jednakosti i ravnopravnosti polova. Ove ocene se zasnivaju na skali sa tri tačke, u rasponu od: 1) - Slabo ispunjava principe DSOUVZ/VGGT; 2) Delimično ispunjava principe DSOUVZ/VGGT; do 3) u potpunosti ispunjava principe DSOUVZ/VGGT.

¹⁶ Ovo je, međutim, takođe istinito i za zemlju u drugim kategorijama.

¹⁷ Intervju sa šefom Opštinske kancelarije katastra, Gnjilane/Gjilan, jun 2016.

Tabela 1 Dobrovoljne smernice FAOa odgovornom upravljanju vlasništvom nad zemljom: 3B principi za sprovođenje

	Ispunjava/ne ispunjava VGGT 3B principe za sprovođenje (rezultat od 1–3)			
	Zakon o šumama br 2003/3 ¹⁸	Politički i strateški dokument o razvoju šumarskog sektora 2010–2020 ¹⁹	Zakon o imovinskim i drugim stvarnim pravima br. 03/L-154 ²⁰	Zakon br. 2004/26 zakon o nasleđivanju na Kosovu ²¹
Ljudsko dostojanstvo	3	3	3	3
Nediskriminacija	3	3	3	3
Jednakost i pravda	3	1	3	3
Rodna ravnopravnost	3	1	3	3
Identifikovani nedostaci/mogućnosti	U skladu/prava privatnih vlasnika su zaštićena.	<i>Dokument o politici i strategiji za razvoj sektora šumarstva</i> je 'rodno neutralan' u smislu njegovog nepriznavanja razlika između žena i muškaraca. Vladina politika i strategije o integraciji polova nisu integrisani u strategiju.	Prema seoskim ženama (i prema seoskoj zajednici uopšte) postoji nedostatak znanja i razumevanja o pravima žena na zemlju.	Uprkos postojećem pravnom okviru koji daje jednak deo imovine, podela imovine u porodicama se zasniva, uglavnom, na običajnom pravu. <i>Izveštaj o pravima žena na nasleđivanje na Kosovu</i> pokazuje da postoje tekući

¹⁸ Službeni glasnik (2004).

¹⁹ MPŠRR (2009).

²⁰ Službeni glasnik (2009).

²¹ Privemena misija Ujedinjenih Nacija na Kosovu (2004b).

			Postoji tendencija kod poljoprivrednika i kod državnih službenika da identifikuju samo jednog člana domaćinstva (obično muškarca) kao vlasnika zemlje. Stvaranje sistem podsticaja. Upis imovine je besplatan za parove koji odluče da imovinu upišu na oboje.	izazovi u odnosu na slabu primenu Zakona o nasleđivanju i nastavljanju nepisanih zakona.²² U pogledu znanja, kako je navedeno u anketi, jasno je da žene, ne znaju uvek da imaju zakonsko pravo na nasleđivanje od svojih roditelja i čak od svojih supruga.

²² Kosovski centar za rodne studije (2011).

Preporuke		Pri formulisanju sledeće politike treba uzeti u obzir rodno osetljiv pristup Integrirati analizu polova, ciljeve i podatke razvrstane po polovima u planove i MPŠRR kao i u projekte i programe u sektoru šumarstva. Izdvojiti resurse i budžet za planiranje, praćenje i ocenjivanje integracije polova u sektoru šumarstva.	Prikupiti podatke razvrstane po polu, uključujući i procenat žena i muškaraca sa zemljom šumom upisanih ili zajednički upisanih na njihova imena. Potrebno je olakšati procedure kako bi se osiguralo da je zemlja pod šumom upisana na ime svih zakonitih vlasnika, posebno u porodici (na primer, upis oba supružnika).	Promovisati nasledna prava žena, uključujući i zemlju pod šumom.

Smernice dobrovoljnog upravljanja imovinom : 3B Principi implementacije

5. ZAKLJUČCI

Ova procena je obezbedila značajne i suštinske informacije o korišćenju šuma od strane žena i muškaraca. To je pokazalo značajnu ulogu šuma u životima siromašnih porodica u odabranim regionima studije. Takođe je dalo konkretne i strateške predloge za oblasti intervencije u cilju podrške ekonomskog jačanja seoskih žena kroz diversifikaciju prihoda i preduzetništva u šumarstvu.

Iako bi dalje istraživanje koje pokriva dodatne opštine na Kosovu moglo detaljnije da ukaže na složenost doprinosa žena i muškaraca ovom sektoru, ovaj izveštaj je pokazao da integracija polova u sektoru šumarstva nije u potpunosti inkorporirana na centralnom i lokalnom nivou. To je delom zbog opšte zablude da šumarstvo predstavlja "muški domen" i delimično zbog pretpostavke da žene i muškarci imaju iste potrebe i očekivanja u vezi sa aktivnostima vezanim za šumu. Kao posledica ovih pretpostavki, žene indirektno, mogu da budu obeshrabrene od biranja šumarstva kao profesije i korišćenja i profitiranja od šumskih resursa.

Aktuelna strategija i akcioni plan MPŠRR je "rodno neutralan" u smislu integracije polova. Potrebno je da buduće zakonodavstvo bude rodno osetljivije kako bi se u obzir uzele različite društvene uloge i potrebe žena i muškaraca u šumarstvu i ostvario napredak ka punoj primeni FAO Dobrovoljnih smernica za odgovorno upravljanje vlasništvom nad zemljom (DSOUVZ/VGGT) u sektoru šumarstva.

Što se tiče *de facto* pristupa žena njihovim pravima na imovinu, iako Zakon o imovinskim pravima propisuje jednaka prava žena i muškaraca na imovinu, i dalje postoje rodne razlike u vezi sa vlasništvom nad zemljom. Većina zemljišta se stiče praksom nasleđivanja, pri čemu su muškarci favorizovani u odnosu na žene. Ima pretpostavki da je ova situacija gora u odnosu na svojinu nad šumom, gde većina vlasnika privatnih šuma jesu najstarije osobe u porodici, koji su u najvećem broju muškarci. Iako ne postoje dostupni podaci razvrstani po polu o ženama vlasnicama šuma, predstavnici opštinskih kancelarija katastarskih (OKK) procenjuju da je svega 2 % žena vlasnika šuma.

Službenici za rodnu ravnopravnost na opštinskom nivou i poznate ženske NVO nemaju nikakve informacije o angažovanosti žena u šumskim aktivnostima u njihovim zajednicama. Oni bi želeli da budu bolje informisani o drugim aktivnostima koje spadaju u poljoprivredni sektor.

Podaci ankete pokazuju da, iako većina ispitanika tvrdi da poseduje šumu, broj ispitanika koji poseduju imovinu na njihovo ime je mnogo manji. Osim toga, samo 11.62 % muških ispitanika je navelo da je šuma upisana na njihovo ime, a nijedna od ispitanica nema zemljište pod šumom u vlasništvu. Oko 66,6 % ispitanika je

prijavilo da je šuma bila registrovana na ime najstarijeg muškarca u porodici, i da je u mnogim slučajevima to lice danas pokojno. Ovi rezultati pokazuju da vrlo malo broj ljudi zapravo ima šumu registrovanu na njihovo ime.

Većina ispitanika je izjavila je da drva nabavlja/seče u šumama koje poseduju, dok 13,1 % drva nabavlja/seče sa državnog šumskog zemljišta. Muškarci pretežno nabavljaju/seku ogrevno drvo, a žene su više angažovane u sakupljanju/branju NDŠP. Međutim, intervjui sa ženama i diskusije fokus grupe otkrili su da su žene u stvari glavni sakupljači/berači NDŠP jer njihovi muževi obično rade van sela, uglavnom u građevinarstvu.

Kada se govori o NDŠP, pečurke su najčešće sakupljeni proizvod u tri opštine, a zatim šumski plodovi. NDŠP se uglavnom koriste za prodaju a potrošnja NDŠP u porodici je veoma mala (3,6 % porodica). Proizvodi se prvenstveno prodaju posrednicima i retko se koriste domaće pijace.

Mnogi ispitanici su zainteresovani da nauče više o sakupljanju šumskih plodova i razvoju delatnosti vezanih za pčelarstvo i proizvodnju meda.

Odluke o aktivnostima u šumi koje ostvaruju prihode donose uglavnom muškarci. Međutim, skoro polovina ispitanika je izjavila da ove odluke donose zajedno sa ženama. Sakupljačima NDŠP potrebno je više opreme i radnih alatki za poslove u šumi u cilju povećanja njihovih prihoda i više informacija o dostupnosti različitih ekonomskih mogućnosti i subvencija koje se odnose na aktivnosti u šumi. Žene su, kao jednu od glavnih prepreka za njihovo aktivno angažovanje u šumskim aktivnostima navele porodične obaveze, zatim nedostatak informacija o tome šta bi u šumi trebalo sakupljati.

Čini se da prisustvo muškaraca na sastancima ne ometa učešće žena. Međutim, više od polovine ispitanika izjavilo je da bi radije da prisustvuje sastancima i obukama na kojima učestvuju osobe istog pola.

Ključne preporuke

- MPŠRR bi trebalo da generalno proširi svoje smernice i propise, strategiju i akcioni plan za integraciju polova, a posebno u sektoru šumarstva.
- MPŠRR bi trebalo da integriše rodnu analizu i ciljeve i podatke razvrstane po polovima u svoje izveštaje i planove, kao i u projekte i programe koji se tiču sektora šumarstva.
- MPŠRR bi trebalo da preporuči Opštinskim direkcijama za šumarstvo da prošire pozitivnu diskriminaciju tamo gde je to moguće, kako bi povećali broj

žena sa dovoljno kvalifikacija na rukovodećim pozicijama i kako bi one unapredile svoje karijere u šumarstvu.

- MPŠRR bi trebalo da osigura da ARR i njen službenik za rodnu ravnopravnost budu angažovani od najranije faze formulisanja propisa i osiguraju da oni podržavaju instituciju na izradi smernica i u praćenju integracije polova kako bi podržali sve radne jedinice, uključujući i OOF u svakoj opštini.
- MPŠRR i Opštinske direkcije za šumarstvo bi trebalo da jačaju poziciju službenika za rodnu ravnopravnost i relevantnih organizacija žena sa ciljem da ih sistematski uključuju u konsultacije o šumarskim aktivnostima na značajnom nivou i procese revizije i izrade propisa. MPŠRR i ostale opštinske direkcije za šumarstvo bi trebalo da jačaju kapacitete svojih zaposlenih za šumarstvo (na svim nivoima) u pogledu rodne svesti i integracije polova u sektor šumarstva, u cilju prevazilaženja percepcije šumarstva kao "muškog domena" i da promovišu učešće žena u korišćenju i gazdovanju šumama.
- MPŠRR, preko svakog OOF može da jača kapacitet žena na selu kako bi pristupale i upravljale resursima. Jačanje kapaciteta bi trebalo da obuhvata obuku o preduzetništvu, izradu poslovnih planova, kao i razvoj veština u vezi sa identifikovanjem šumskih proizvoda koji se mogu prodavati i čuvanju šumskog voća.
- Opštinski službenici za rodnu ravnopravnost bi mogli da u Opštinskim direkcijama za šumarstvo podrže potrebu da se poveća učešće žena na sastancima o pitanjima vezanim za šume. To se može postići uvođenjem sistema pozivanja (informisanje od vrata do vrata) kako žena, tako i muškarca.
- MPŠRR bi moglo da stvori poseban budžet za aktivnosti koje se odnose na polove u sektoru šumarstva, uključujući i integraciju polova. Ova sredstva bi se mogla izdvojiti na početku izrade rodni planova i programa sa raspodelom posebnog budžeta.
- MPŠRR bi, u saradnji sa Kosovskom agencijom šumarstva moglo da, preko programa za ruralni razvoj, rešava problem polova u gazdovanju šumama kroz svoje uspostavljene radne odnose sa civilnim društvom i privatnim sektorom, olakšavanjem procedura preduzećima za NDŠP koja zapošljavaju lokalne žene.

- MPŠRR i Opštinske direkcije za šumarstvo bi trebalo da nastave sa praksom pozitivne diskriminacije u pravilima za učešće, sa posebnim osvrtom na date kriterijume koji mogu da motivišu žene. Pozitivna diskriminacija bi trebalo da se uskladi sa drugim merama koje za cilj imaju ključne probleme koji ograničavaju angažovanje žena u šumskom preduzetništvu, kao što je pružanje obuke ženama, a koja se odnosi na šumarstvo.
- Kosovska Agencija Šumarstva bi trebalo da podrži stvaranje ženskih zadruga i udruženja koji rade na aktivnostima vezanim za šumu i da stvori bazu podataka na opštinskom nivou. Informacije, subvencije, jačanje kapaciteta i druge vrste podrške bi se tada mogle efikasnije kanalisati prema ovim ženama.
- MPŠRR i Opštinske direkcije za šumarstvo bi trebalo da rade zajedno kako bi žene na selu podržali u osnivanju zadruga, naročito u selima gde su stanovnici aktivniji u sakupljanju NDŠP. Ova vrsta inicijative bi mogla da se sprovede kao pilot projekat u selima u Gnjilanu/Gjilan i Podujevu/Podujevë, gde se žene suočavaju sa izazovom prodaje NDŠP svojim najbližim otkupnim centrima, po veoma niskim cenama.
- Opštinske direkcije za šumarstvo, u saradnji sa Agencijom za šume Kosova bi mogle da podrže legalizaciju neformalnih otkupnih centara za NDŠP, tako da ova vrsta rada bude registrovana, a rad žena bolje plaćen i priznat.
- Opštinske direkcije za šumarstvo bi trebalo da promovišu ulogu šumarstva i sakupljanja NDŠP kao načina za ostvarivanje prihoda za stanovnike ruralnih oblasti koji imaju šume, preko lokalnih medija i drugim aktivnostima i inicijativama za podizanje svesti, tako da se rad u šumi ne etiketira, isključivo, kao rad za siromašne porodice. Ovo bi moglo da se uradi promovisanjem uzora porodica i preduzeća koji imaju koristi od ovih aktivnosti. Vlada bi, gde je to moguće, mogla da stvori sistem obeležavanja oznaka porekla.
- Opštinske direkcije za šumarstvo i poljoprivredu bi trebalo da sarađuju kako bi podržale žene da steknu neophodne veštine i opremu za razvoj pčelarskih preduzeća, imajući u vidu uslove koje šuma pruža za ovu vrstu delatnosti, i gde je to potrebno, obezbede informativne sastanke za žene na selu o različitim ekonomskim mogućnostima i opcijama na tržištu koje potencijalno imaju.
- Katastarska agencija bi trebalo da izvrši raspodelu podataka o vlasništvu nad šumama po polu.

Buduće radnje za rešavanje rodnih pitanja u kosovskom sektoru šumarstva

U odnosu na rešavanje rodnih pitanja u sektoru šumarstva Kosova, FAO i druge donatorske zajednice bi mogle da podrže sprovođenje integracije polova u sektoru šumarstva kroz sledeće preporuke:

- FAO i druge agencije UN, angažovanjem sa državnim institucionalnim mehanizmima za rodnu ravnopravnost bi mogli dodatno da pomognu MPŠRR u proširenju Strategije za integraciju polova u šumarstvu.
- FAO bi mogla da podrži MPŠRR pružanjem prilagođene obuke o korišćenju šumskih proizvoda za žene na selu.
- FAO bi mogla da podrži MPŠRR da dopru do žena na selu koje rade u šumarstvu, preko pomoći u osnivanju ženskih zadruga i udruženja za šumske proizvode i stvaranjem mreža.
- FAO i druge agencije UN bi mogle da ojačaju međusobnu razmenu informacija i ekspertize kao vid podrške seoskim ženama koje rade u šumama.
- FAO bi mogla da podrži Nacionalno udruženje vlasnika privatnih šuma na Kosovu (NUVPŠ/NAPFO) davanjem uputstva o tome kako da prošire ženski sektor u okviru NUVPŠ/NAPFO i kako kroz njega osnažiti žene.

Aneks 1: Reference

Catacutan, D. & Naz, F. 2015. *Vodič za integraciju polova u istraživanja i razvoj agrošumarstva*. Vijetnam, ICRAF.

FAO. 2010. *Izrada efektivnih politika o šumama: Vodič*. FAO dokument 161 o šumarstvu. Rim. (dostupno na <http://www.fao.org/docrep/013/i1679e/i1679e00.pdf>). Posećeno 16. novembra 2016.

FAO. 2013. *Dobrovoljne smernice za odgovorno upravljanje vlasništvom nad zemljom, ribnjacima i šumama u kontekstu bezbednosti nacionalne hrane*. Rim. (dostupno na <http://www.fao.org/docrep/016/i2801e/i2801e.pdf>). Posećeno 17. oktobra 2016.

FAO. 2013. *Upravljanje zemljom za žene i muškarce. Tehnički vodič za pružanje podrške postiznaju odgovornog rodno ravnopravnog upravljanja vlasništvom nad zemljom*. Tehnički vodič br. 1 za upravljanje vlasništvom. Rim. (dostupno na <http://www.fao.org/docrep/017/i3114e/i3114e.pdf>). Posećeno 17. oktobra 2016.

Färnsveden, U., Qosaj-Mustafa, A. & Farnsworth, N. 2014. *Rodni profil zemlje: Analiza rodnih razlika na svim nivoima na Kosovu*. Štokholm/Stockholm, ORGUT. (dostupno na http://www.swedenabroad.com/ImageVaultFiles/id_20757/cf_2/Orgut_Kosovo_Gender_Profile_FINAL_2014-05-08.PDF). Posećeno 1. februara 2017.

KAS (Kosovska Agencija za statistiku). 2013. *Procena populacije Kosova 2011*. Priština. (dostupno na <http://ask.rks-gov.net/media/2129/estimation-of-kosovo-population-2011.pdf>). Pristupano 26. septembra 2017. godine

Kosovska agencija za statistiku. 2014. *Rezultati ankete radne snage na Kosovu, 2013*. Vašington DC/Washington, DC, Svetska banka. (dostupno na <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/21042>). Posećeno 31. januara 2017.

Kosovski centar za rodne studije. 2011. *Prava žena na nasleđivanje imovine na Kosovu*. (dostupno na <http://www.womensnetwork.org/documents/20130530153942500.pdf>). Posećeno 18. oktobra 2016.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja. 2009. *Politički i strateški dokument o razvoju sektora šumarstva 2010–2020*. Priština. (dostupno na <http://faolex.fao.org/docs/pdf/kos144103.pdf>). Posećeno 17. oktobra 2016.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja. 2015. *Prikaz polova u lancu vrednosti poljoprivrede* (neobjavljeno).

Privremena misija Ujedinjenih nacija na Kosovu. 2004a. O rodnoj ravnopravnosti na Kosovu. Zakon br. 2004/2. (dostupno na http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf). Posećeno 1. novembra 2016.

Privremena misija Ujedinjenih nacija na Kosovu. 2004b. Zakon o nasleđivanju na Kosovu. (dostupno na http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2004_26_en.pdf). Posećeno 18. oktobra 2016.

Sektor za unapređenje položaja žena, Odeljenje Ujedinjenih nacija za ekonomske i socijalne poslove. bez datuma. *Integracija polova – izvod iz izveštaja ekonomskog i socijalnog saveta za 1997 (A/52/3, 18 septembar 1997)*. (dostupno na <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/GMS.PDF>). Posećeno 17. oktobra 2016.

Službeni glasnik Republike Kosovo. 2004. Zakon br. 2003/3 o šumama na Kosovu. (dostupno na http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=244&Itemid=28&lang=en). Pristupano 26. septembra 2017. godine

Službeni glasnik. 2004. Zakon br. 2003/3 o šumama na Kosovu. (dostupno na http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=244&Itemid=28&lang=en). Posećeno 17. oktobra 2016.

Službeni glasnik. 2009. Zakon br.03/L-154 o imovinskim i drugim stvarnim pravima. (dostupno na http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=387&Itemid=28&lang=en). Posećeno 18. Oktobra 2016.

Tomter, S.M., Bergsaker, E., Muja, I., Dale, T. & Kolstad, J. 2013. Nacionalni popis šuma na Kosovu 2012. Priština, Kosovsko Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, i Norveška grupa za šumarstvo (dostupno na <http://www.nfg.no/userfiles/file/kosovo/kosovo%20national%20forest%20inventory%202012.pdf>). Pristupano 26. septembra 2017. godine

UN Women/UN Žene. Bez datuma. *Koncepti i definicije*. (dostupno na <http://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>). Posećeno 11. oktoba 2016.

UNHCR (Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava). 2006. *Najčešće postavljena pitanja o pritupu zasnovanom na ljudskim pravima za razvojnu saradnju*. Nju Jork/ew York i Ženeva/ Geneva, Ujedinjene nacije. (dostupno na <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FAQen.pdf>). Posećeno 17. oktobra 2016.

USAID. 2010. *USAID-ov profil zemlje, imovinska prava i upravljanje resursima: Kosovo*. (dostupno na [http://www.usaidtpr.com/sites/default/files/country-profiles/full-reports/USAID Land Tenure Kosovo Profile.pdf](http://www.usaidtpr.com/sites/default/files/country-profiles/full-reports/USAID_Land_Tenure_Kosovo_Profile.pdf)). Posećeno 16. novembra 2016.

USAID. 2015. *Program za imovinska prava(PIP/PRP): Nacionalna osnovna anketa o imovinskim pravima na Kosovu* (dostupno na <http://www.womensnetwork.org/documents/20160614114824999.pdf>). Posećeno 1. novembra 2016.

USAID. 2016. USAID-ov profil zemlje. Imovinska prava i upravljanje resursima. Kosovo. (dostupno na [https://www.land-links.org/wp-content/uploads/2016/09/USAID Kosovo Country Profile 2016.pdf](https://www.land-links.org/wp-content/uploads/2016/09/USAID_Kosovo_Country_Profile_2016.pdf)). Pristupano 26. septembar 2017.godine

Aneks 2: Anketni upitnik

Organizacija Ujedinjenih Nacija za Hranu i Poljoprivredu

Anketa domaćinstava

Ovaj upitnik je anonimn i neće se čuvati podaci o ispitaniku

Glavna svrha ovog istraživanja je da identifikuje i analizira ulogu žena i muškaraca u sektoru šumarstva na Kosovu i njihovo korišćenje šuma kao i vlasništvo nad šumama. Ono takođe ima za cilj da analizira važeću kosovsku Strategiju za šumarstvo i njeno sprovođenje u pogledu integracije polova. Trenutno, FAO projekat *GCP/KOS/005/FIN pomaže Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja u sprovođenju šumarske politike i strategije na Kosovu 2010-2020*

Datum i vreme: _____

Ispitanik

Muškarac Žena Starost: _____

I Opšte informacije o domaćinstvu

1. Broj odraslih muškaraca u domaćinstvu: _____
2. Broj odraslih žena u domaćinstvu: _____
3. Broj devojčica u domaćinstvu (starosti do 18 godina): _____
4. Broj dečaka u domaćinstvu (starosti do 18 godina): _____
5. Bračno stanje: Neoženjen/neudata Oženjen/udata udovac/udovica
Razveden/a
6. Stepen obrazovanja ispitanika:
 Bez škole
 Osnovna škola
 Srednja škola
 Univerzitet

II Vlasništvo nad šumom i razvojne aktivnosti zajednice/ preduzeća

7. Do li Vaše domaćinstvo poseduje zemlju pod šumom?

Da Ne

7.1 Ako je odgovor da, šuma je registrovana na ime:

- Moje
- Mog supružnika
- I moje i mog supružnika
- Ne znam
- Ostalo: _____

8. Da li neko u Vašem domaćinstvu ima šumarsko preduzeće? Da Ne

8.1 Ako je odgovor da, ko je vlasnik preduzeća?

- Ja
- Moj supružnik (muž/žena)
- Oboje, i ja i moj supružnik
- Drugo (navesti): _____

8.2 Ako je odgovor da, koju vrstu delatnosti obavlja preduzeće?

- Trgovina ogrevnim drvetom (prodaja)
- Nedrvni šumski proizvodi
- Prerada drveta

9. Da li se u gazdovanju Vašom šumom konsultujete sa drugim ljudima? Da Ne

9.1 Ako je odgovor da, sa kim se konsultujete?

- sa porodicom
- sa stručnjacima
- pripadnicima zajednice
- šumarskim institucijama

10. Jeste li angažovani/pozivani na konsultativne sastanke o politikama i lokalnim strategijama za korišćenje i gazdovanje šumama? Da Ne

11. Postoje li bilo kakve aktivnosti ili inicijative zajednice u selu koje obučavaju ljude sa sela da razvijaju bolje tehnike za rad u šumi? Da Ne

11.1 Ako je odgovor ne, da li mislite da je ova vrsta aktivnosti potrebna selu i Vašoj porodici? Da Ne

11.2 Ako je odgovor da, ko bi iz Vaše porodice učestvovao u tim aktivnostima?

- Ja
- Moj supružnik (muž/žena)
- Oboje, I ja i moj supružnik

Drugi (navesti): _____

12. Ako se o pitanjima šuma organizuju sastanci na nivou zajednice, ko iz domaćinstva učestvuje?

- Ja
- Moj supružnika (muž/žena)
- Oboje, I ja i moj supružnik
- Drugi (navesti): _____

13. Jeste li Vi ili neki član porodice član Udruženja vlasnika privatnih šuma? Da Ne

13.1 Ako jeste, ko je član?

- Ja
- Moj supružnik
- Oboje, i ja i moj supružnik
- Drugo

13.2 Ako jeste, ko učestvuje na sastancima udruženja?

- Ja
- Moj supružnik
- Oboje, I ja i moj supružnik
- Drugo (navesti): _____

14. Postoje li neke oblasti koje ste naročito zainteresovani da naučite kako bi povećali stvaranje prihoda?

- Sakupljanje šumskih plodova
- Prerada šumskih plodova
- Prava i norme o šumarstvu, pristup šumama i korišćenje šuma
- Pristup tržištima
- Upravljanje preduzećem
- Pčelarstvo i proizvodnja meda
- Drugo (navesti): _____

Aktivnosti domaćinstva u šumi

III Upotreba i sakupljanje ogrevnog drveta

15. Da li Vaše domaćinstvo koristi ogrevno drvo za grejanje?

Da Ne

16. Da li Vaše domaćinstvo sakuplja drva sa zemlje pod šumom?

Da Ne

17. Da li Vaše domaćinstvo kupuje ogrevno drvo od trgovaca?

Da Ne

18. Dali Vaše domaćinstvo nabavlja/seče ogrevno drvo sa zemlje na koju imate zvanično pravo?

Da Ne

19. Da li Vaše domaćinstvo nabavlja/seče ogrevno drvo u području državnih šuma?

Da Ne

20. Ko nabavlja/seče ogrevno drvo u šumi (koji član porodice)?

Ja

Moj supružnik (muž/žena)

Oboje, i ja i moj supružnik

Deca

Drugi (navesti): _____

21. Ko skladišti ogrevno drvo u prostorijama domaćinstva?

Ja

Moj supružnik (muž/žena)

Oboje, i ja i moj supružnik

Deca

Drugi (navesti): _____

IV Nedrvni šumski proizvodi

22. Dali Vaša porodica sakuplja ove nedrvne šumske proizvode?

(Može biti označen više od jednog proizvoda)

Pečurke

Šumske plodove

Orahe

Začinske biljke

Lekovito bilje

Drugo (molim navesti): _____

23. Ko sakuplja te nedrvne šumske proizvode?

Ja

Moj supružnik (muž/žena)

Oboje, i ja i moj supružnik

Deca

Drugi (navesti): _____

24. Ovi nedrvni šumski proizvodi se koriste za:

- Potrošnju u porodici
- Prodaju
- Oba

25. Ko prodaje nedrvne šumske proizvode?

- Ja
- Moj supružnik (muž/žena)
- Oboje, i ja i moj supružnik
- Deca
- Drugi (navesti): _____

26. Ako Vaša porodica prodaje šumske proizvode, kome ih prodajete?

- Posredniku
- Na lokalnoj pijaci
- Drugo (navesti): _____

27. Kako se deli posao u Vašem domaćinstvu? Ko radi šta?

☐ Setva (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Nabavka/seča drva (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Prerada drveta (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Sakupljanje nedrvnih šumskih proizvoda (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Prerada nedrvnih šumskih proizvoda (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Distribucija proizvoda od drveta _____ ☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo (navesti): _____	
☐ Distribucija nedrvnih proizvoda (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Prodaja proizvoda od drveta (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo
☐ Prodaja nedrvnih proizvoda (navesti): _____	☐ Ja	☐ Moj supružnik	☐ Drugo

28. Ako niste uključeni u aktivnosti u šumi, koji su razlozi?

- Nisam zainteresovan/a
- Nedostatak vremena
- Nedostatak znanja o tome kako/šta prerađivati
- Nedostatak prevoza
- Ne posedujem zemlju pod šumom
- Staranje o deci
- Treba mi dozvola supružnika
- Drugo (navesti): _____

V Aktivnosti u šumi koje stvaraju prihode

29. Da li ste imali korist od nekih subvencija vezanim za šumu? Da Ne

29.1 Ako jeste, od koga?

- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja
- Opštinska direkcija za poljoprivrede, šumarstvo i ruralni razvoj
- Drugi (navesti): _____

30. Ko kontroliše novac zarađen radom sa nedrvinim šumskim proizvodima?

- Ja
- Moj supružnik (muž/žena)
- Oboje, i ja i moj supružnik
- Drugi (navesti): _____

31. Ko kontroliše novac zarađen radom u šumi?

- Ja
- Moj supružnik (muž/žena)
- Oboje, i ja i moj supružnik
- Drugi (navesti): _____

32. Ko u Vašoj kući donosi odluke o trošenju prihoda?

- Ja
- Moj supružnik (muž/žena)
- Oboje, i ja i moj supružnik
- Drugi (navesti): _____

33. Ko donosi odluke o poslovima u šumi?

Ja Moj supružnik(muž/žena) I ja i moj supružnik Drugo:

34. Ko u Vašoj porodici ide na pijacu?

Ja Moj supružnik (muž/žena) I ja i moj supružnik Drugo:

35. Šta mislite da su najvažnije stvari koje su Vam potrebne kako biste povećali svoje prihode i dobar život? (odaberi najviše 3 mogućnosti)

- Više obuke
- Više opreme
- Bolji pristup informacijama
- Oprema i tehnike koje smanjuju obim posla
- Bolji pristup tržištima
- Bolji pristup prevozu, kretanju
- Više informacija i znanja o drugim ekonomskim mogućnostima
- Bolji pristup obdaništima

36. Navedite tri prepreke koje sprečavaju aktivno učešće žena u sektoru šumarstva?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

37. Da li bi žene učestvovala na sastancima kojima prisustvuju samo muškarci?
Da Ne

38. Da li biste više voleli da imate obuku i sastanke gde prisustvuju pripadnici jednog pola?

- Da
- Ne
- Nije mi važno
- Ne znam
- Drugo (navesti): _____

Aneks 3: Upitnik za institucije na centralnom i lokalnom nivou

Upitnik za institucije na centralnom i lokalnom nivou (uključujući i NVO)

Mesto: _____

Institucija/službenik: _____

Datum: _____

Institucije na centralnom i lokalnom nivou:

1. Koji nacionalni pravni okviri postoje da bi se podržao proces ravnopravnosti polova u sektoru šumarstva?
2. Koliko je konsultativan proces planiranja šuma i izrade politika? Jesu li muškarci i žene, od samog početka, jednako angažovani u izradi politika na lokalnom nivou?
3. Koliko su rodno osetljive propisi i zakoni o šumama i u kojoj meri se sprovode?
4. Koji faktori su izazvali te izazove i kakav je bio odgovor ključnih aktera za eliminisanje izazova?
5. Da li postoji propis koji daje prednost registrovanju neudatih žena i udovica u šumarstvo?
6. Da li se institucija konsultuje sa vladinim mehanizmima za rodnu ravnopravnost na centralnom i lokalnom nivou pri formulisanju propisa i oko njihove primene?
7. Da li postojeća struktura ima mehanizam koji zahteva povratan odgovor i komentare stručnjaka za polove i socijalnih stručnjaka ili organizacija civilnog društva o jačanju procesa integracije polova u sektor šumarstva?
8. Razvoj kojih kapaciteta je potreban da se poboljšaju znanje i veštine službenika i donosioca odluka u odnosu na finansijski rodno odgovorno i kadrovsko upravljanje u odeljenju za šumarstvo i resornom ministarstvu?
9. Da li postoji poseban budžet izdvojen za aktivnosti koje se tiču polova?
10. Koje informacije i pitanja razvrstana po polovima su dostupni za planiranje šuma i formulisanje propisa?

11. Da li šumarske istraživačke institucije/organizacije adekvatno uključuju rodna pitanja u svoje istraživačke programe?
12. Da li su učinjena neka nastojanja da se od organizacija i grupa koje koriste šume i ženskih udruženja i stručnjaka dobiju ocene diferencijalnog uticaja propisa o šumarstvu na žene i muškarce?
13. Šta je posao službenika za rodnu ravnopravnost kod integracije polova u šumarstvu?
14. Da li se godišnji plan rada službenika za rodnu ravnopravnost bavi integracijom polova u sektoru šumarstva?
15. Da li su službenici za rodnu ravnopravnost sarađivali sa nekom NVO (centralnom ili lokalnom) na rešavanju rodni problema u šumarstvu?
16. Šta bi trebalo uraditi da se u šumarstvo uključe bolji propisi o rodnoj ravnopravnosti i njihovo sprovođenje?
17. Da li su službenici za rodnu ravnopravnost održali neke informativne sastanke o podizanju svesti seoskih žena o njihovim pravima na nasleđivanje?

Rad sa nevladinim organizacijama (na centralnom i lokalnom nivou):

1. Da i Vaša organizacija, trenutno ima neku aktivnosti/projekat sa seoskim ženama angažovanim u sektoru šumarstva?
2. Jeste li u prošlosti imali neki projekat/aktivnost sa seoskim ženama o javnom zagovaranju i podizanju svesti o sektoru šumarstva?
3. Da li mislite da je aspekt rodne ravnopravnosti ugrađen u lokalne procese donošenja politika?
4. Da li se konsultujete sa običnim ljudima o njihovim potrebama i zahtevima pre sprovođenja bilo kojih aktivnosti savetovanja ili podizanja svesti sa seoskim ženama?
5. Da li je Vaša organizacija sprovela neku obuku o imovinskim pravima žena u seoskim područjima?
6. Da li postoji neki oblik koordinacije sa lokalnim medijima u pružanju informacija ženama na selu o različitim mogućnostima finansiranja/obučavanja o šumarstvu?
7. Da li je Vaša organizacija sprovela neku aktivnost ili javnu debatu o šumarstvu sa muškarcima i ženama?

8. Da li je Vaša organizacija/agencija učestvovala u procesu izrade nacrtu zakona o šumama, strategijama i akcionim planovima na centralnom i lokalnom nivou?

ISBN 978-92-5-709797-1

9 789257 097971

I7421SR/1/08.17